O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

"TARIX KAFEDRASI"

ISKANDARBEKOV SAIDAHMAD BAHODIR O'G'LI

5120300 – Tarix (mamlakatlarvamintaqalarbo'yicha) yo'nalishibo'yichabakalavrdarajasiniolishuchun

"TARIXNI O'RGANISHDA NUMIZMATIKANING ROLI"

MAVZUSIDAGI

BITIRUV-MALAKAVIY ISHI

Ilmiyrahbar: t.f.n. SangirovaD.X.

Guliston – 2016

MUNDARIJA:

Kirish..3-7

1- bob. Tangalar – o'tmish darakchisi

1.1. Numizmatika fanining vujudga kelishi va taraqqiyoti..........................8-15

1.2. Numizmatikaning tarixni o'rganishdagia hamiyati.............................16-21

2 bob. Numizmatika tarixidan lavhalar

2.1. Sharq numizmatikasi 22-28

2.2. G'arb numizmatikasi...29-40

2.3. O'rta Osiyo numizmatikasi 41-57

Xulosa..58-60

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati...61-63

Ilovalar

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Tangaso'ziqadimgiturktilidagi "tamg'a" so'zidankelibchiqqanbo'lib, qadimda har bir hukmdor turli metallargao'ztamg'asinibosibmuomalagachiqarganvabupullar "tamg'a" puldebyuritilgan[1].

Tanga - bubelgilanganshakldagimetallquymasibo'lib, uo'ziningog'irligiga, qiymatiga, sifatiytarkibigaegabo'ladivaqonuniymuomalavositasihisoblanadi. Pullar, ularqandayko'rinishgaegabo'lishidanqat'iynazar, qiymato'lchovi, muomalavositasi, xazinato'plash, to'lovvositasi, jahonpulifunksiyalarinibajaradi.

Tangapullaryuqoridagiiqtisodiyfunksiyalardantashqarimuhimtarixiymanba vazifasinihambajaradi. Chunkiharbirdavlato'zhukmdorsulolasi, merosiyhokimiyati, boshqaruvmarkazibo'lganpoytaxti, qonunchiligi, o'zqo'shini, muayyanhududivachegarasidan, o'zigaxoshokimiyatramzlaridantashqaritanga-pultizimigaegabo'lgan. Hammadavrlardatangazarbqilinishima'lumma'nodadavlatmustaqilliginiifodalagan. Xususan, MarkaziyOsiyomintaqasidagidastlabkimahalliytanga - pullaraynanilkshaharsozlikmadaniyativadavlatchilikan'analarivujudgakelganO'zbekistonhududidazarbetilgan.

Uzoqvaqtmustamlakachilikiskanjasidabo'lganO'zbekistonmustaqillikkaerishgach, o'ziningmilliypulinichiqardi. BuxususidaPrezidentimizI.A.Karimovshundaydeganedi: "...bizo'zpulimiznimustaqilligimizbelgilaridanbirisifatidaasrab-avaylashimiz, uningkuch-qudrati, qadribalandbo'lishiyo'lidafidokoronamehnatqilishimizlozim. Zero, milliypulimizmilliyg'ururimizdemakdir"[2].

Asosaniqtisodiyehtiyojlarvositasidazarbetilgantangalardagima'lumotlaro'zdavriningsiyosiy, iqtisodiyvamadaniyhayotiniyoritishdao'zigaxoso'rintutadi. Jumladan, ulardaaksetganhukmdorningismivaunvoni, turliramziybelgilar (tamg'avah.k.) ko'proqsiyosiyhayotniyoritishgayordambersa, ikonografik

---

[1]Тўхтиев И. Амир Темур ва темурийларнинг молия-пул сиёсати. -Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2006. - Б. 12
[2]Каримов И.А. Биздан озод ва обод ватан қолсин. Т.2. –Т.: Ўзбекистон, 1996. - Б. 122.

(tasvirvasyujetlar) vapaleografikjihatlari, yasalishtexnikasi, metallturivaboshqalaro'shadavrdagimadaniy-iqtisodiyholatnitasavvurqilishgaxizmatqiladi[1].

Numizmatikmateriallarningtarixiymanbasifatidagiahamiyatishundaniboratki, yozmamanbalardauchraydiganayrimnuqsonlar (xususan, ma'lumotningetkazilishdarajasi, tilvayozuvxususiyatlariningfarqliliginatijasidaism, unvonvaatamalarningasliyatdanuzoqlashishivah.k.) tufayliyuzagakeladigananglashilmovchiliklartangalardauchramaydi.

Numizmatikmaterialnitahlilqilish, uningo'zgaribborishinikuzatishtangalarzarbetilganyokimuomaladabo'lgandavrdasodirbo'lganjarayonhamdahodisalarnichuqurroqo'rganishimkoniniberadi. Boshqamaterialardanko'rayaxshiroqsaqlanadigantangalarundamavjudma'lumotboshqamanbalardakeltirilganma'lumotlarnitasdiqlashiyokito'ldirishibilanqadrlidir. Manashujihatlarnumizmatikmateriallarniishonchlivasobittarixiymanbasifatidabaholashimkoniniberadi

Shusababdanharbirtarixchinumizmatikmaterialbilanishlash, unitahlilqilishnibilishilozim. Tarixiniyoritishdamuhimo'rintutadigannumizmatikanio'rganishgabag'ishlanganushbubitiruvmalakaviyishiningdolzarbliginimanashujihatlarbilanasoslanadi.

Bitiruv-malakaviy ishning o'rganilishi darajasi.Maxsusyokian'anaviyravishdayordamchitarixfanlaridebyuritilgansohalargabag'ishlanganasarlardanumizmatikaxususidahamso'zboradi[2]. Xususan, "Введениевспециалныеисторическиедисциплины" darsligidanumizmatikaningmazmuni, rivojlanishtarixivazamonaviyholati, numizmatikaningilmiytahlilusullari, o'rtaasrYevropanumizmatikasihaqidaso'zboradi[3].

---

[1]Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар / Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. -Тошкент, 2010. -Б. 20.
[2]Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. –М., 2000. -338 с.; Беловинский Л.В. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.
[3]Введение в специальные исторические дисциплины. - М., Из-во МГУ, 1990. -280 с.

G.Elizavetinning "Пулнома" kitobidapulningpaydobo'lishivarivojlanishitarixibilanbirgalikdanumizmatikahaqida hamma'lumotlarkeltirilgan[1].

M.I.Grammo'ziningo'lchovlar, birliklarvapullargabag'ishlanganentsiklopedikasarlaridao'lchovbirliklaribilanbog'liq ravishdatangalaraningkelibchiqishigahamto'xtalganhamdaularninginsoniyatsivilizat siyasitarixiniyoritishdagio'rnigabahobergan[2].

O'rtaOsiyonumizmatikasiasosanO.I.Smirnova, E.V.Rtveladze, V.A.Livhits, E.V.Zeymal, B.I.Vaynberg, G'.Boboyorovkabitangashunosolimlartomonidantadqiqqilingan.

E.Rtveladzeningqadimgisivilizatsiyalaro'rtasidanafaqatsavdo, balkimadaniyayirboshlashvositasibo'libxizmatqilganBuyukIpakyo'ligabag'ishlanga n "ВеликийШелковыйпуть" asaridao'zarosavdotufayliushbuyo'lorqaliyurtimizgakiribkelganturlimamlakatlarnin gtangalarigabatafsilto'xtalganvaulararxeologikmanbalarasosidayoritilgan[3]. ShuningdekuningboshqabirqatorasarlaridaO'zbekistonningtarixiy-madaniyviloyatlariningqadimgivao'rtaasrtangalarixususidama'lumotkeltirilgan[4].

T.ErnazarovavaB.Kochnevlarning "Tangalar - o'tmishdarakachilari" risolasidajamiyattarixinio'rganishdatangalarningroli, antikdavrdavailko'rtaasrdaO'zbekistanhududidagiviloyatlarningzarbqilgantangalari haqidama'lumotkeltirilgan[5].

O'rtaOsiyonumizmatikasibo'yichayirikmutaxassisolimlardanB.I.Vaynbergy urtimizningmadaniy-tarixiyviloyatlaridanbiri - Xorazmvohasiningislomdanavvalginumizmatikasinitadqiqqilgan[6].

---

[1]Елизаветин Г. Пулнома. – Т.: Ёш гвардия, 1979. -212 б.
[2]Грамм М.И. Занимательная энциклопедия мер, единиц и денег. - Урал, Урал ЛТД, 2000.-411с; Ўша муаллиф. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег: Занимательнаяэнциклопедия с интернет-адресами. –Челябинск: Аркаим, 2004.-344 с.
[3]Ртвеладзе Э. Великий Шелковый путь. Энциклопедический справочиник. Древность и ранее средневековье. -Т.: Ўзбекистонмиллийэнциклопедияси, 1999. -280 с.
[4]Ртвеладзе Э. Древние и средневековые монеты историко-културных областей Узбекистана. Том 1. - Т., 2002; Ўшамуаллиф. История и нумизматика Чача (вторая половина III- середина VIII в. н.э.). -Т., 2006
[5]Эрназарова Т., Кочнев Б.Тангаларўтмишдаракчилари.-Т.: Фан, 1977. - 36 б
[6]Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. -М., 1977.

O.I.SmironovatomonidannashretilganSo'g'dtangalarikatalogidaasosanbronzatangalarhaqidama'lumotkeltirilgan[1].

G'.Boboyorovo'ziningnumizmatikagaoidtadqiqotlaridaasosiye'tiborniChochvohasitangalarigaqaratgan[2].

Sh.Pidayevning "Sirlikushonlarsaltanati" asaridaKushonlarimperiyasiningtarixiarxeologikvanumizmatikmateriallarasosisdayoritilgan[3].Xuddi shu muallifning "Tangalar - davr ko'zgusi" risolasida O'rta Osiyoda birinchi bo'lib tanga zarb qilgan qadimgi Baqtriya, shuningdek O'rta Osiyo, qadimgi Rim va Yunoniston hududida muomalada bo'lgan tangalar misolida qadimgi tangalarning o'tmishni o'rganishdagi ahamiyati to'g'risida so'z boradi[4].

I.To'xtiyevning "AmirTemurvatemuriylarningmoliya-pulsiyosati" kitobidaTemuriylardavrinumizmatikasimuzeylarkollektsiyalariasosidabatafsilyoritilganvajudasifatliillyustratsiyalangan[5].

Bitiruv-malakaviy ishning maqsad va vazifalari.

Bitiruvmalakaviyishiningasosiymaqsadinumizmatikafaniningmohiyati, uningtarixnio'rganishdagirolinitadqiqqilishdaniboratbo'lib, ushbumaqsaddankelibchiqibquyidagivazifalarbelgilandi:

- ❖ Tangalarnitadqiqqilishbilanshug'ullanuvchinumizmatikafanining vujudgakelishivataraqqiyotinibosqichva-bosqichtadqiqetish;
- ❖ Numizmatikaningtarixnio'rganishdagiahamiyatiniturlimanbalartahlilorqaliochibberish;
- ❖ Numizmatikafaningyo'nalishlaridanbiribo'lganSharqnumizmatikasitarixiniyoritish;
- ❖ Qadimgivao'rtaasrG'arbnumizmatikasigaoidma'lumotlartahliliorqaliularningYevropatarixinio'rganishdagio'rniniko'rsatibberish;

---

[1]Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. -М., 1981
[2]Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса VI-VIIIвв. -Т., 2007; Ўша муаллиф. . Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар //
Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. -Тошкент, 2010. -Б. 18-40
[3]Пидаев Ш. Сирли кушонлар салтанати. - Т.: Фан, 1990
[4]O'sha muallif. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984
[5]Тўхтиев И. Амир Темур ва темурийларнинг молия-пул сиёсати. -Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2006.

- O'rtaOsiyo, xususanO'zbekistonhududidagimadaniy-tarixiyviloyatlarnumizmatikasivaushbumanbalarningyurtimiztarixinichuqurroqo'rganishdao'ynaganroligabahoberish.

Bitiruvmalakaviyishmavzusiniyoritishdafoydalanilgantadqiqotusullari. Tadqiqotjarayonidamateriallarnio'rganishvatahlilqilishdatarixiylik, davriyizchillik, qiyosiytahlilusullaridanfoydalanishkengturdagiadabiyotlarnichuqurroqo'rganish, ularniumumlashtirishvaxulosachiqarishgaxizmatqildi.

Ishningilmiyyangiligivaamaliy ahamiyati.Mazkurbitiruvmalakaviyishidanumizmatikatarixigaoidtadqiqotlarasosida, numizmatikmateriallardanjahonvayurtimiztarixinichuqurroqo'rganishdafoydalanish xususidaso'zyuritildi. Maxsustarixfanibo'lgannumizmatikagaoidasosiyadabiyotlarrustilidaekanliginihisobgaolsakishningamaliyahamiyatikattadebbahoberishmumkin. BMIdakeltirilganma'lumotvaxulosalaroliyvao'rtamaxsuso'quvyurtlarida "Jahontarixi", "O'zbekistontarixi", "Numizmatika" kabifanlarnio'qitishvao'rganishdakengfoydalanishmumkin.

Ishningtuzilishivahajmi. BMIkirish, ikkitabob, xulosa, foydalanilganadabiyotlarro'yxatihamdailovadaniboratbo'lib, hajmi 63bet.

I- BOB. TANGALAR – O'TMISHDARAKCHISI.

1.1. Numizmatikafaniningvujudgakelishivataraqqiyoti

Tangalarxususidaso'zborarekan, shundaysavoltug'iladi: birinchitangapullarqachonpaydobo'lgan? Arxeologikqazishlarningguvohlikberishicha, toshasridahamqabilalaro'rtasidaturlixilashyolarayirboshlangan. Qabilavajamoalardagimehnattaqsimotimoddiyvaehtiyojbuyumlariniayirboshlashni ngrivojlanishidaasosiyomilbo'lganedi. Anashutovarayriboshlashnatijasidama'lummiqdordamolortibqolgan. Uboshqamollarnarxiningekvivalentigaaylangan. Anashuasnodabirinchipullarpaydobo'laboshladi.

OsiyovaAfrikaningko'pginaqadimiyxalqlaripulningengsoddaformasi - chig'anoqlardanuzoqvaqtmobaynidafoydalanibkelishdi. Yaponiya, XitoyvaHindistonmamlakatlaridahamkauriyokiilonboshdebatalganchig'anoqlarpuls ifatidaishlatilgan. Melaneziyada"cho'chqapullari"debataladiganpullarbo'lgan. Bundayoddiyusuldagipullarchig'anoq, munchoq, ittishlarivacho'chqadumlariningboylamidaniboratbo'lib, ulargaxo'jalikmollarisotibolingan, kelinlaruchunqalinhamto'langan. Hindistondadurpulsifatidaishlatilganbo'lsa, Afrikaningba'ziqabilalaridaxurmomevasi, JanubiyAmerikadaqahvadonalaripulvazifasinio'tagan. QadimgiMo'g'ilistondatoshchoypulo'rnidaxizmatqilgan. Toshchoynichoyvayovvoyio'simliklarbargigabuzoqqonishimdirilib, g'ishtsimonshakldapresslab, quritilibtayyorlangan[1].

TinchokeanidagiYaporolida (Karolinaorollariningg'arbida) "ayollar" va "erkaklar" pullarihozirdahammavjud. Ayollarpuli -

[1]Елизаветин Г. Пулнома. – Т.: Ёш гвардия, 1979. -Б.17

chiqanoqlardanyasalganbilakuzukbo'lsa, erkaklarpuliikkiodambo'yigatengkeladigantoshtegirmonlardir. UshbutoshlarYapgadengizorqaliPalauorollariidanolibkelinadi. Bundaytoshlarnijoyidansiljitishosonemas. Toshqanchalikkattabo'lsa, shunchalikqimmatsanaladi. Masalan, o'rtachakattalikdagitoshdiskgaoltimetrliqayiqnisotibolishmumkin. Savdochog'idatoshningyangiegasi "tanga"gao'zbelgisiniqo'yadi. Boylikramzisifatidabutoshtangalaruylarningoldigaqo'yibqo'yiladi[1].

Qadimiyxalqlarningsavdomuloqotidapulanashundayxarakterdagiturlibosqichlarnibosibo'tdi. Tovarpullar, xususanhayvonlarningterisi, ishlabchiqarishqurollarivaboshqaashyolarhozirgipullardarajasidamuomaladabo'lgan. Pulninglotinchanomi - pecunia - pecus - chorvaso'zidankelibchiqqan. Ko'pginaxalqlartovarlarniqoramollarbilanbaholashdankeyinmetallpullargao'tganlar.

Ayriboshlashhardoimvaturlisharoitdaqiymatibirdeko'zgarmaydigan, qo'llashosonbo'lganbahoo'lchovinitaqozoqilardi. Manashundaysavdoshartlarigayangidanpaydobo'lganmetalljavobberaboshladi, buo'znavbatidasavdomuomalasidamavjudbo'lganpulningbarchamavjudshakllarinisiqibchiqardi. Metallpullarqismlargabo'linishi, qimmatyombiniarzonqilishmumkinligijihatidanhamahamiyatliedi. Tillavakumushdantayyorlanganpullaresaengqulayvaqiymatlipulhisoblanardi.

Metallpullaravvaligaoddiyuy-ro'zg'orbuyumlari, qurollar: bolta, pichoq, juvoldiz, mix, kamono'qininguchi, nayza, idishbo'lgan. Bulargahammatovarlarnialmashaverardilar.Ammobora-borabulardanba'zilarialohidatovar—pulbo'libqoldi. Nemistangasining "pfennig" debatalishiningo'ziuningkelibchiqishidandarakberadi. Aslidabutovadir(nemischada—pfanyae)[2]. Sharqda, xususanXitoydaesapichoqpulvazifasinio'tagan.

---

[1]http://www.nbrb.by/bv/articles/1122.pdf

[2]Елизаветин Г. Пулнома. – Т.: Ёш гвардия, 1979. -Б. 24

Hattoodamlarmetalldanmaxsuspulyasayboshlaganvaqtgakelibham, odatgako'rauzoqvaqtgachapulniturlibuyumlarshaklidayasagan. Masalan, Xitoydaplugshaklidagivako'ylakshaklidagipullarbo'lgan.

Kishilarasta - sekinma'lumog'irlikdagiyombilartayyorlayboshladilar. Lekinmetallpullardahalialdanishimkoniyatiyashirinibyotardi. Chunki, kishilaryombidanma'lumqismniolibqolar, misvaqo'rg'oshinsingariarzonmetallarnioltinvakumushparchalargaaralashtiraredilar. Hukumatbufiribgarliklargachekqo'yishmaqsadidao'zizarbqilganmetallpullargamuhr bosibchiqaraboshladi. Shutariqahaqiqiytangapullarpaydobo'ldi.

Zarbqilinganbirinchitangapullarqachonpaydobo'lgandegansavolhaliuzil-kesilhalbo'lganiyo'q. Birinchitangaqayerdazarbqilinganligito'g'risidaantiqolimlarninghamfikriturlicha.

Ba'ziolimlarbirinchitangapullarm.a. XII asrgaoidbo'lib, ulardastavvalXitoyda, keyinchalikHindistondamuomalagachiqarilgan, debhisoblashadi.

GerodotvaKsenofotlarningma'lumotigako'ra, birinchitangalarm.a. VIII-VII asrlarchegarasidaKichikOsiyoningLidiyadavlatidavam.a. VII asrdayunonoroliEginadazarbqilingan. Aynanshuhududlardaelektra (oltinvakumushqorishmasi)danyasalganengqadimgiqadoqtoshlar - tangalartopilgan. Ularningog'irligisiklningforschavarianti - 8,4 grammgatengbo'lgan. Yunonlarbundaytangalarnistater - tarozishayinidebatashagan. Undanengqimmatlitovarlar, masalanqurolvametallsavdosidaqo'llanilgan. KeyinchalikO'rtayerdengizivaQoradengizbo'yidagiko'pginayunonmamlakatlarivad avlatlaridagiyirikshaharlardatangapullarzarbetishgan. M.a.VI asrdaLidiyashohiKrezinsoniyattarixidagibirinchioltintanganizarbqildirgan[1].

Qizig'ishundaki, qadimgitangalarhaqiqatdanhamungayozilganog'irlikkaegabo'lgan.

[1]Грамм М.И. Занимательная энциклопедия мер, единиц и денег. - Урал, Урал ЛТД, 2000.-С.32

Aslidaularbelgitushirilganqadoqtoshlarbo'lib, uzoqsavdoamaliyotijarayondahaqiqiytangalargaaylangan.

Ruscha"moneta"so'ziaslidalotinchabo'lib, Pyotr I davridakengishlatilaboshlangan. QadimgiRimdailohaYunonasifatlaridanbiri Juno Moneta bo'lib, moneo "ogohlantiraman", "saqlayman", "bashoratqilaman" deganma'nolarnibildiradi[2]. Afsonagako'rabuiloharimliklarniyerqimirlashidanvaboshqaxavflardanogohlantirgan. MinnatdorchilikramzisifatidarimliklarKapitoliytepaligidaibodatxonaqurganlarvauniYunonaMonetagabag'ishlashgan. Xuddishuibodatxonahuzuridam.a. IV asrning 2-yarmidaRimdabirinchimartapulchiqarishustaxonasiochilib, yalpoqmispullar – asslarzarbqilinaboshlangan. Vaqto'tishibilanustaxonaham, pulzarbqilishishiham, metallpullarningo'zihamko'chmama'noda "moneta" debatalaboshlangan.

Rimyozmamanbalaridatangalarningyanabiratamasi - numisma hamuchraydi. Buso'zyunoncha "qonun" atoqliotiva "o'rnataman" fe'lidankelibchiqqanvóμισμα - "moneta" so'zininglotinchamodifikatsiyasidir.

"Numizmatika" atamasianchayosh. Buatamao'rtaasrlardapaydobo'lgan. Bugungikunda "numizmatika" tushunchasitangavamedallarningkollektsiyalashhamdaularnio'rganuvchifannio'zichigaoladi. YevropadaqadimgitangapullargaqiziqishUyg'onishdavridaboshlangan. Dastavvalulargaestetiknuqtai – nazardanqaralgan. Pulmuomalasiyodgorliklarisifatidaqaralmagan. Zamondoshlariningberganma'lumotlarigaqaragandaRimtangapullariniko'plabto'plagankishiitalyanshoiriF. Petrarkabo'lgan (1304-1374).

Vaqt o'tishi bilan numizmatika predmetlarini to'plash ishi keng urf bo'lgan. V. Golsiusninghisob-kitoblarigako'ra, XVI asr o'rtalarida aristokratlarning

[2]Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата: Пер. с нем. М. Г. Арсеньевой / Отв. редактор В. М. Потин. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Радио и связь, 1993. — С. 223.

saroylari va qasrlarida 950 ta maxsus kabinetlar bo'lgan (myunts kabinet)[1]. Kollektsiyalar bilan ishlash uchun maxsus xizmatchilar yollangan.

XVI asrdabirinchinumizmatikagaoidyozmaishlarpaydobo'lgan. Ishonarlimanbalarningyo'qligitufaylibuasarlardaafsonalar, fantastikfikrlarkuchlibo'lgan. XVII asrdava XVIII asrningboshidahamuzviyilmiyyondoshishkuzatilmaydi. Vaqt o'tishi va material to'planishi bilan numizmatik bilimlar ham kuchaygan. 1749-1769 yillarda chaqa pullarning ko'p tomli katalogi Leyptsigda I.F. Ioaxim va I.G. Byome tomonidan nashr qilingan. Bu katalogdagi chaqalar ularning o'zlaridagi ma'lumotga qarab o'qilgan.

Numizmatikabo'yichailkma'ruza 1738 yildaGalle (Saksoniya) shahriuniversitetidaI.G.Shultsetomonidano'qilgan[2]. XVIII asrdaUpsala (Shvetsiya) shahriuniversitetidahamushbufanbo'yicham'ruzalaro'qishboshlangan. Pofessorvakolleksiyaqo'riqchilariningbilimdoirasiempirikbilimlarbilanchegaralanganbo'lib, ularfaqatatributsiya, ya'nitangalarninghaqiqiyligini, zarbqilinganvaqtihamdajoyinianiqlashbilanginacheklanibqolishgan. Tangalarningo'ziarxeologiyavasan'atshunosliknuqtai - nazaridanginaqimmatlihisoblangan. XIX asrmobaynidanumizmatikanio'qitishYevropaningboshqabirqatoruniversitetlaridahamjoriyqilingan.

Ilmiy numizmatikaga Vena universiteti arxeologiya professori, antiktangalarbo'yichamutaxassisIosif-IllariusEkkel (1737-1798) asos soldi. Utangapullarnitarixiy-geografikprintsipbo'yichasistemalashtirilgan. Uningulkanmehnatinatijasisakkiztomlik "Doctrina nummorum veterum" (Vena, 1792-1798 yy)[1].

XIX asrboshidaavstriyalikolim, o'rtaasrlartangalaribo'yichamutaxassisY.Maderuchtomlik

---

[1]Введение в специальные исторические дисциплины. - М., Из-во МГУ, 1990. – С. 83
[2]http://mirmonet.narod.ru/dictionary/dictionary-z.htm
[1]Беловинский Л.В. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000. - С. 82

"O'rtaasrtangalaritarixibo'yichatanqidiyocherk"nichopetadi. Olimo'zasaridatangalarningtashqituzilishinita'riflashbilanchegaralanibqolmasdan, balkiularasosidasiyosiytarixni, feodalhuquqiynormalarnitadqiqqilgan.

1835 yildapolyaktarixchisiI.LeleveltomonidanParijdauchtomlik "O'rtaasrlarnumizmatikasi" chopetilganbo'lib, muallifo'zasaridao'rtaasrlartangazarbqilishishinibatafsilyoritishgaharakatqilgan.

1865-1866 yillardanemisnumizmatiV.RentsmanBerlindaYevropatangalaridauchraydiganhukmdorlarvaavliyolarismlari, zarbqilinganjoynomlari, shuningdek, tangalardagiyozuvlarvaularningsharhiningdeyarlito'liqto'plaminichopettirgan.

ShubilanbirganumizmatikataraqqiyotigaI.Ya.LeytsmanvaG.Grotelarkattahissaqo'shishgan. G.Grotenumizmatikavapullarhaqidagifannibirlashtirgan, buesanumizmatikaniijtimoiy-tarixiyfangaaylanishiniboshlabberdi.

XX asrda numizmatikaning mavqei o'zgardi. Tadqiqotlar xususiy myuntskabinetlardan davlat darajasiga ko'tarildi. «Numizmat» tushunchasi «kolleksioner» tushunchasidan ajratila boshlandi. Tangalar haqidagi fan tadqiqotchilarining harakatlari tufayli olg'a siljidi. 1986 yilda Kembridjda 13 tomlik tanga pullarni zarb qilish tarixi bo'yicha jahon olimlari ishtirokida yozilayotgan to'plamning 1 tomi bosmadan chiqdi.

Bugungikundanumizmatikaquyidagiijtimoiyfunktsiyalarnibajaradi:

- Numizmatikmadaniyyodgorliklarnianiqlash;

- Tangalarbilanbog'liqo'zigaxosfaktlar, aloqalarvajarayonlarnio'rganishorqalitarixnichuqurroqtushunishgayordamlashishva tarixfanidaginoaniqliklarnito'ldirish[1].

Xazinavatangapullartopilmasibugungikundamaxsustadqiqotlarningasosiyob'ktlarihisoblanadi. Tangalarxazinasinumizmatuchunkattamanbabo'lib, bumanbaorqalinumizmattangapullarzarbqilinganvaqtdagipulmuomalasiga, savdoyo'llarigavaiqtisodiyaloqalarigaoidsavollargajavobtopishimumkin. So'nggi

[1]www.wikipediya.ru

40-yillarmobaynidanumizmatikayordamchitarixfanlaridoirasidanbirmunchachetgachiqdi, ammoo'zidayordamchitarixfanifunktsiyasinisaqlabqoldi.

Shakllanganfansifatidanumizmatikao'ziningmetodikasigavaterminologiyasigaega.

Tangatipi – tasvirelementlariningbarqarorkompozitsiyasi, ungatanganingoldvaorqatomonidagiyozuvlarhamkiradi. Buholatdatangadagiyozuvningmazmuniahamiyatkasbetmaydi.

Avers – oldtomon, tanganingyuzini, oldtomoninitasvirlaryokiemitentniko'rsatuvchitangadagiyozuvlarorqalianiqlashmumkin. XIII asrgachahukmdorningportreti, XIV asrdanboshlabgerblartanganingoldtomoniniko'rsatibbergan. Odatdaularbir – birinito'ldiribborganvatanganingbirtomonidanbo'lsa, davlatyozuvibo'lgantomonavershisoblanadi. Ammoshundaytangalarhamborki, ularyuqoridagifikrlargamoskelmaydi. Masalan, XVI asrdazarbetilganRigatalerlariningharl 2 tomonidahamshahargerbiningtasviriberilgan. Uningbirtomonidayozuvningboshiyangikumushdinorvakeyingitomonidayozuvningoxiriberilgan. Bu holatda yozuv boshlangan tomon avers hisoblanadi.

Revers – orqa tomon. Bu tushuncha ham avers kabi shartli hisoblanadi. Hozirgi kunda bu holatga aniqlik kiritishn sohasida bahslar davom etmoqda, ammo bu bahslarda bu tushunchalar tangani ta'riflashda o'ng'aylik bo'lishi uchun kashf etilganligi yoddan ko'tarilmoqda.

Emitent – Tanga zarb etish huquqiga ega bo'lgan shaxs, xo'jayin, sohib tangani o'zining nomidan chiqaradi. O'rta asrlarda bunday huquqga - hukmdor, imperator, qirol, feodal respublikasi, erkin shahar ega bo'lgan.

Tanga huquqi– zarb etish huquqi – davlatning suveren huquqlaridan biridir. Bu huquq imtiyoz shaklida taqdim qilinishi, sotilishi, ijaraga berilishi, garovga qo'yilishi mumkin.

Tanga regaliyasi– tanga zarb qilish huquqiga ega bo'lganlarning imtiyoz sifatida zarb qilishdan foyda ko'rishi. Ba'zan tanga huquqi bilan tenglashgan holatda bo'ladi.

Legenda – tangadagi yozuv. Odatda gorizontal yoki aylana shaklida bir yoki bir necha qatordan iborat bo'ladi. Ayrim hollarda vertikal va butsimon shaklda bo'ladi. Ba'zan esa tasvirning o'ziga yoziladi. Tanga zarb qilingan vaqt ham tanga yozuviga kiradi. XV asrgacha Yevropada tangalarida kamdan – kam hollarda ularning chiqarilgan vaqti yozilgan bo'lgan.

Nominal – tanga qiymati. Numizmatik adabiyotlarda ma'lum qiymatga ega bo'lgan tangani bildiradi.

Hisob pul birligi – hisoblashda ishlatiladi, ammo tangada o'zining buyum shakliga ega emas. (saldo) to'plami.

Tanga to'plami - ma'lum metall og'irligiga ega bo'lgan tangalar miqdori.

Tangani sinash – (proba moneto') - qimmatbaho metall massasining tangani umumiy massasiga nisbati.

Tanganing buzilishi – tanga tarkibida qimmatbaho metallni tanganing og'irligini kamaytirgan holda qisqartirish.

Ligatura – oltin va kumush quymalarga noqimmatbaho metallarning aralashtirilishi.

Tanganing maydoni – tanganing yozuvlar va tasvirlar bilan band bo'lmagan old va orqa tomonining yuzasi.

Tanganing obrezi(cheti, qirg'og'i) – gorizontal chiziq. Tanganing quyi qismini tanganing asosiy maydonidan ajratib turadi[1].

[1]Введение в специальные исторические дисциплины. - М., Из-во МГУ, 1990. – С. 86-87

1.2. Numizmatikaningtarixnio'rganidagiahamiyati

Numizmatikatarixga, arxeologiyaga, etnografiyaga, siyosatga, iqtisodga, san'attarixiga, tilshunoslikka, texnikatarixiga, tarixiygeografiyaga, toponimikaga, onomastikaganisbatanyordamchilikfunktsiyalarinibajaradi. Numizmatikametrologiya, xronologiya, geraldika, geneologiya, sfragistika, epigrafika, faleristikakabiyordamchitarixfanlaribilanhamkorlikdatarixgaoidba'zimasalalarniishlabchiqadivabir-birinito'ldiradi.

Tangalartarixiymanbasifatidao'zigaxosxususiyatgaega: uo'zihaqidama'lumotberaoladi. Ya'nitangagabitilganlegenda - yozuvlaruningqachon, qayerdavakimtomonidanzarbetilganixususidama'lumotolishimkoniniberadi.

Bujihatdanuarxeologiktopilmalarningyoshinianiqlashimkoniniyaratadi. Jumladan, XorazmdagiAyozqal'atopilmalariningyoshibuyerdantopilganKanishkaningmistang alariyordamidaaniqlangan[1].

Ayrimhollardatangalarzarbetilganhududningtarixiynomifaqatginatangalard asaqlanibqoladi. Xususan, qadimgiRimdaetrusklarasossolganshaharlariningko'pchiliknomlarifaqattangalarorq alima'lum[2].

Engavvalotangazarbqilinganmetallningo'zihambizgauzarbqilingandavrdam etallurgiyataraqqiyotixususidama'lumotberadi. O'shadavrdaqandaymetallarqazibchiqarilganyokiuqaysihududdankeltirilgan, metalldanqotishmalartayyorlashvaungaqandayishlovberishusullariqo'llanilganligini tangagaishlatilganmaterialgaqarabbilibolishmumkin.

Dastlabkitangalaro'lchovbirliklaribilanbog'liqbo'lganligiuchunularbizgamet rologiyagaoidma'lumotlarnihamaniqlashtirishimkoniniberadi. Masalan, musulmonSharqidakengqo'llanilgandirhamo'lchovbirligiasosidapulbirligi - kumushtangavujudgakelgan. Bugungikundahamuayrimmamlakatlardaog'irlikvaqimmatbahometallaro'lchovbirli gisifatidaxizmatqiladi (vazni 3,12 g)[3].

Boshqama'lumotlarbilanbirgatanganingog'irligio'shadavrdagibahonibilishga yordamberadi. Og'irlikpulningbuzilganligidanhamdalolatberadi. Oltin, kumushtangalarningprobasidavlatningboyligiyokitanganingsifatinibuzib, foydaolishniko'zlaganhukmdorlarhaqidama'lumotberadi. Masalan, FransiyaqiroliFilippIVtarixdasoxtatangachinomibilanmashhur.

Tangadagirasmvayozuvlarayniqsamuhim. Anashurasmvayozuvlar (legenda) qadimiyxalqlarninghayotininingko'ptomonlarinio'rganishdako'phollardayagonaman

[1]Кой-Крылган-Кала – памятник культуры древнего Хорезма.IV в.до н.э. - IV в.н.э.Отв.ред. С.П.Толстов, Б.И.Вайнберг. –М.: Наука, 1967.- С. 119
[2]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.1. - М.: ВЛАДОС, 2000.-С. 41
[3]Хинц В. Мусульманские меры и единицы веса с переводом в метрическую систему. - М.: Наука, 1970. -С. 11-12.

basanaladi. Tangalar, ulardagiyozuvlardavlatningboshqaruvshakli, hokimiyatningalmashinuvi, hukmronsulolalarxronologiyasi, markaziyhokimiyatvatobehududlaro'rtasidagimunosabat, davlatto'ntarishlarivah.k. larhaqidama'lumotberadi. Ulardagitasvirlarvayozuvlarmamlakathayotidasodirbo'lgansiyosiyvaijtimoiyhodisalar - urushlar, davlatdagiichkikurash, davlatyokidiniyislohotlarniaksettiradi. Ba'zanayrimmuhimvoqeagabag'ishlabtangalarchiqarilgan (kommemorativtangalar). Jumladan, qadimgiXorazmtangalaridagiyozuvlarnitadqiqietishmobaynidatangashunosolimB.I. VaynbergtomonidanAbuRayhonBeruniyasarlaridaqaydetilgan 22 nafarXorazmhukmdorlaridanbirqanchasiningisminitopishgamuvaffaqbo'lingan[1].

Qadimgidavrlardayashagankishilarningtashqiqiyofasinibizgachaetkazibkelishdatangalarkattarolo'ynaydi. AleksandrMakedonskiyningtetradraxmasidagiulug'sarkardaningtasviriasligajudao'xshashligiqadimiyhaykaltaroshliknamunalariasosidatasdiqlangan.

Butunmadaniyinsoniyatlargaqimmatlibo'lganmashhurshoirlar, yozuvchilar, faylasuflarningtashqiqiyofalarihamtangalardasaqlanibqolgan: Sapfo, Gerodot, Gippokrat, Goratsiyvah.k. MashhurolimvafaylasufPifagorningsuratihamfaqatginatangaorqalibizgachaetibkelgan.

Vaqtjudako'pme'morchilikvasan'atyodgorliklariniemiribtashlagan, ulardanba'zilariningxarobalariginasaqlanibqolgan. Ularfaqatginatangalardaginaavvalgiahvollaridasaqlabqolganlar. busan'atshunoslargavayronalarnitiklashdayordamberganan. Masalan, bizgachaetibkelmagandunyoningettimo'jizalaridanbirisanalganOlimpiyadagiZevshaykaliyokiRodosdagiquyoshxudosiGeloishaykaliningko'rinishiaynantangalarorqali bizgachaetibkelgan[1].

---

[1]Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. -М., 1977. -С. 57, 61, 81

[1]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.1. - М.: ВЛАДОС, 2000.-С.40

Tangadahayvonlar, qushlarvao'simliklarrasminingbo'lishiuishlangano'shamamlakatdagio'simlikhamdahayvonotolamihaqidama'lumotberadi. Masalan, Rodosoroliaholisio'ztangalarigaatirgulnizarbqilganlar. Bubekorgaqilinmagan: shuoroldaatirguljudako'pbo'lgan.

QadimgiMakedoniyatangalaridaotlartasviritushirilgan, chunkibumamlakatqo'shinidaotliqqo'shinkattastrategikahamiyatgaegabo'lgan. AleksandrMakedonskiyningotasiFilipp II (uningismi "otlarnisevuvchi" ma'nosinianglatadi) dabdabaliotmusobaqalario'tkazib, ulardako'pinchashaxsanishtiroketganligitangadagitasvirniizohlaydi. Tangalardagibadiiymahoratvatasvirninghaqqoniyligishudarajadayuqoriki, ularorqalim.a. V-IV asrlardavomidayunonkavaleriyasidaotlarningkaltabaqayqadimgiYevropazotidanOsiyoningengilvaingichkaoyoqliotlarigao'tilganliginikuzatishmumkin[2].

Xalq juda ko'p afsonalarni biladi. Ulardan ba'zilaritangaga ham ko'chirilgan. Rivoyatlarga qaraganda Rimga yoshligida bo'rni emgan aka-uka Rem va Romul asos ksolishgan. QadimgiRimtangasidabo'ri va uni emib turganRem va Romul—Rimning gerbi tasvirlangan.

Jangovarvoqealartasviriqadimgijanglarhaqidagitasavvurimiznikengaytiradi, ularbo'libo'tganvaziyatni, janglardaishlatilganqurollarturinianiqlashgaimkonberadi. Masalan, qadimgiRimdam.a. 225-212 yillardakvadriga (to'rtotqo'shilganjangaravasi) yeldiribborayotgang'alabailohasiViktoriyatasviritushirilgantangazarbqilinganbo'lib, butangalarhamkvadrigadebnomolgan[1].

Кушон подшоси Васудеванинг тангаларида шоҳ бошида ўзига хостемир қалпоқ, бўйни орқа томонидан махсус совут билан бекитилган, майда тангасимон пластинкалардан иборат совутда, узун тўғри қилич билан

[2]Грамм М.И. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег: Занимательнаяэнциклопедия с интернет-адресами. –Челябинск: Аркаим, 2004.- С. 41.
[1]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2000. -С 73.

тасвирланган. бу тасвир оғир қуролланган бақтриялик жангчилар ҳақида жуда яхши маълумот беради. Тасвирдаги совутлар жангчиларнинг жанг қилишига, уларнинг эркин ҳаракат қилишига халақит қилмаган. Ваҳоланки, олдинги даврлардаги совутлар катта поастинкалардан тайёрлангани учун жангчиларнинг ҳаракатини қийинлаштирган[2].

Dintarixibilanshug'ullanuvchikishilarhamtangalardananchaginamaterialolabiladilar: o'tmishdae'tiqodqilinganma'budlar, ibodatxonalar, irim-sirimlarmanzarasitasviriniko'radilar. Jumladan, Panjikentdantopilgantanganingorqatomonidaoxirigaqarabkengayibboruvchito'rtqirralinestorianxochitasivrivasug'dhukmdoriningramzitushirilgan. Varaxshadantopilgantanganingorqatomonidanhamnestorianxochitasviriuchraydi[3]. NasroniylikxochitasvirlanganjeztangalarniUstrushonahokimiRohanu VII asrdazarbqildirgan[4]. Buesaqadimgidavrlardaushbudinningsavdoyo'liorqaliyurtimizgahamkiribkelganliginiko'rsatadi.

Tangalarsiyosiykurashlar, odamlarningbir-birlarigamunosabatlarihaqidahamhikoyaqiladilar. MisoltariqasidaFransiyaqiroliLyudovik XII papaYuliy I ganafratbilanqaraganiuchuntangalarga: "Bobilningnominiyo'qqilamiz" deganso'zlarniyozishnibuyurgan. Bobil, xristianlarningtushunchasicha — benomuslik, odobsizliktimsoli; Bobilhaqidagapirgandaqirolpapahukmronligininazardatutgan[5]. Ushbutangalaro'rtaasrYevropasidaqirollarvapapalaro'rtasidakechgankurashhaqidama'lumotberadi.

YokiYanGusningqatlimunosabatibilanchiqarilgantanganiolibqaraylik. O'zxalqiningozodligiuchun,

---

[2]Пидаев Ш. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984. -Б. 21
[3]Ртвеладзе Э.В. Великий Шелковый путь. Энциклопедический справочиник. Древность и ранее средневековье. -Т.: Ўзбекистонмиллийэнциклопедияси, 1999. - С. 77
[4]Грицина А.А. Уструшанские были. –Т.: Из-во народного наследия им. А.Кадыри, 2000. – С.41-42
[5]Елизаветин Г. Пулнома. – Т.: Ёш гвардия, 1979. -Б. 185

papalarhukmronligivacherkovningzo'ravonligigaqarshikurashganYanGus 1415 yildadahriysifatidatiriklayino'tdakuydirilgan. Xavflidushmanustidanqilingang'alabasharafigaVatikanmaxsustangachiqarishnibuyurgan. Butangadaustungabog'lanibo'tdakuydirilayotganYanGusaksettirilgan.

1572 yil 24 avgustgao'tarkechasiFransiyakatoliklaripapaningvasvasasibilano'zlarining 2000 diniyraqiblari - gugenotlarqirg'ininiuyushtirganlar. Tarixda "Varfolomeykechasi" debnomolganbuvoeqasharafigahamcherkovtangachiqarishnibuyurgan. Tanganingbirtomonidaqirg'inningilhomchisipapaGrigoriy XIII ningrasmi, ikkinchitomonidaqilich va but ko'targan farrishta murdalar uyumi oldida turipdi[1].

Hattoturlidavrlardagiliboslar, urfbo'lgansochturmaklarinihamtangadanbilishmumkin. Qadimgiyunonvarimtangalaridagiayollarportretlariningsifativanozikligimadaniyatshunosslargaturlidavrlartangalariorqaliantikdavrliboslari, ayollarturmaklarivahattaoyoqkiyimlarinikuzatishimkoniniberadi[2].

Тангалар қадимги ёзувлар ва тилларни ўрганишда ҳам маълум аҳамиятга эга. Тангалардаги ёзувларни палеографик ўрганиш асосида, ҳарфларнинг ёзилиш шакллари ўзгариб борганлигини кузатиш мумкин. Хусусан, Юнон-Бақтрия давлати ҳукмдорларининг Гелиокл тангаларига тақлидан зарб этилган, Герай ва кудзула Кадфиз тангаларида ҳарфларнинг ёзилиш шакллари ўзгариб борганлигини кўрамиз[3].

Numizmatiktopografiya, ya'nitopilgantangapullarvaxazinalarningxaritasinituzishma'lummamlakatgategishli pullarqaysijoylardatarqalganliginianiqlashga, shuorqaliturlimamlakatldaro'rtasidagiiqtisodiy, savdo-sotiqaloqalarini, pulmuomalasiningxususiyatlari, vatarkibinianiqlashgaimkonberadi.Xususan,

[1]Елизаветин Г. Пулнома. – Т.: Ёш гвардия, 1979. -Б. 187-188

[2]Грамм М.И. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег: Занимательнаяэнциклопедия с интернет-адресами. –Челябинск: Аркаим, 2004.- С. 41

[3]Пидаев Ш. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984.-Б. 21

BuyukIpakyo'lichorrahasidajoylashganO'rtaOsiyovauningushbusavdoyo'liorqaliqo'shnidavlatlarbilanaloqasitarixinio'rganishdatangalarnihoyatdamuhimo'rintutadi.

O'rtaOsiyogaXitoytangalariikkibosqichdakiribkelgan: 1) m.a. 118- milodiy 581 yillardazarbetilganu-shutangalari, imperatorVanMan (9-23 yy) davridazarbetilganxotsyuyantangalari; 2) VII-VIII asrlardakiribkelganTansulolasiningbronzatangalari[1]. XitoytangalariningYettisuv, Farg'ona, Choch, So'g'd, shimoliyToxaristondanko'plabtopilishiushbuhududlarningBuyukIpakyo'liningasosiytrassalario'tganligidandalolatberadi. TangalarXitoyningO'rtaOsiyogakuchlisiyosiyta'siri, shubilanbirgaularo'rtasidagimadaniyvasavdoaloqalarixususidagiyozmamanbalarma'lumotlarinitasdiqlaydi.

O'rtaOsiyodaYunonistonvaRimtangalarihamko'plabtopilgan. ZarafshonvodiysidantoIssiqko'lgaqadarbo'lganhududdaRimimperatorlariVespasian (69-79 g.g.), Domitsian (81-96 g.g.), Trayan (98-117 g.g.), Adrian (117-138 g.g.), AntoniyPiy (138-161 g.g.), MarkAvreliyKommod (161-180 g.g.), AvrelianAvgust (270-275 g.g.), Neron, Konstantin I larningtangalariningtopilishiBuyukIpakyo'liorqaliolibborilgansavdoningkengko'lamidandalolatberadi. KushontangalariRimtangalariKushontangatiziminingshakllanishigakattata'sirko'rsatganliginiko'rsatadi.

Xulosao'rnidashuniaytishmumkinki, numizmatikamateriallarjahonvayurtimizningsiyosiy, iqtisodiyvamadaniytarixinio'rganishdabeqiyosmanbadir.

[1]Ртвеладзе Э. Великий Шелковый путь. Энциклопедический справочиник. Древность и ранее средневековье. -Т.: Ўзбекистонмиллийэнциклопедияси, 1999. - С.127-128

2.1. Sharqnumizmatikasi

M.a. 4-3 mingyilliklardaSharqningengqadimgijamoalaridaxo'jaliknaturalxarakterdabo'lgan. Xususan, MesopotamiyadaUrukaginadavridayoq (taxminaner. av. 2400 yillarda) amaldorlarsoliqlarniqo'y, qo'zi, baliqbilanolishlarilozimbo'lgan[1]. Yer, jun, yog', qulningvamisbuyumlarningnarxinig'allagachaqibhisoblashrasmbo'lgan. Ammoortiqchamahsulotpaydobo'lishinatijasidaibtidoiyjamoalarningqadimginatural xo'jaliktuzumiasta-sekino'zgaribborgan. Dehqonchilikyokihunarmandchilikdaortiqchaishlabchiqarilganmahsulotlarbozorda paydobo'laborgansarimamlakatichidaham, qo'shnimamlakatlarbilanhamengqadimgiayirboshlashsavdosivujudgakelgan, qullar, uy-joylar, ekinyerlari, uyhayvonlarivaqimmatbahometallarsavdo-sotig'iyuzasidantuzilganshartnomalarningmatnlarisaqlanibqolgan.

Yetishmaydiganturlixomashyolarniqo'shnimamlakatlardankeltirishzaruriyat itashqisavdoningxiylakengko'lamdarivojlanishigayordamqilgan. Masalan, bizgama'lumki, shumerliklarmisniElam, EronvaOsuriyadanolibkelganlar, yog'ochniIkkidaryooralig'iningshimolivasharqidagitog'rayonlaridankeltirganlar. Busavdoanchaginakenghududdaolibborilganigaqaramay, uhalijudaibtidoiyholdabo'lgan. Buengqadimgiayirboshlashsavdosibo'lib, birxiltovarlarikkinchixiltovarlargaalmashtirilgan, xolos. Faqatkeyinroqqiymatningengqadimgitovarekvivalentlarisekin-astapaydobo'laboshlagan.

---

[1] История древнего мира. Под.ред. В.И.Кузищина. – М., Высшая школа, 1988.- С. 37

Engqadimgizamonlardadehqonchilikbilanshug'ullanuvchixalqlaridaodatdaqoramol vag'allaekvivalentxizmatinio'tagan.

Barchatsivilizatsiyalarertami, kechmitovarqiymatiningpulshakligao'tgan, pulistalgantovaragato'lash "tovarlartovariga" aylangan. Dastlabkipulbirliklarivaularningnomlanishinodirmetallarningog'irligibilanbog'liqbo'lgan, shusababdanushbumetallarquymasitovargahaqto'lashningkengtarqalganvositasigayokiumumiyekvivalentgaaylangan. Keyinchalikmetallarningtarqalishinatijasidaquymametallparchalarpulxizmatinio'tayboshlagan. Ammobuquymametallparchalarimuayyanog'irligivaasilliginita'minlaydiganqilib, qolipdazarbetilmagan. Shuninguchunhamharbirsavdo-sotiqmuomalasidabuquymamisyokikumushparchalarningog'irliginitekshiribko'rish zarurbo'lgan. Buengqadimgipullaro'ziningoddiytovarxarakteriniko'pvaqtgachasaqlabkelgan.

Shumerliklardunyodabirinchibo'libmetallquymako'rinishidagitangalardanfoydalanaboshlashgan. MetallstandartMesopotamiyadataxminanm.a. 2500 yillardavujudgakelgan[1]. Urning III sulolasidavrida (m.a. 2111-1996 yy) o'lchovvaog'irlikbirliklariunifikatsiyaqilingan.

QadimgiSharqdakengtarqalganhisob-pulbirligi - talantaynanMesopotamiyadapaydobo'lgan. So'zningetimologiyasinoaniq, ehtimolushunchaki "og'irlik" deganma'nonianglatganbo'lishimumkin. Shumerdaxo'jaliktaraqqiyotiningehtiyojitufayliyozuvningvujudgakelishiamaliyilmiybilimlar, birinchinavbatdaastronomiya, matematikataraqqiyotigaolibkeldi, ular 60 liksanoqtizimigaasoslangan. Shundankelibchiqib, 1 talant 60 minagava 1 mina 60 siklgabo'lingan[2]. 1 siklesadonaarpadoniog'irligigatengbo'lgan.

Minaog'irlik, shuningdekhisob-pulbirligisifatidaShumerdam.a. III m.y. dapaydobo'lib, Bobiltomonidanqabulqilingan, so'ngrabutunqadimgiYaqinSharq,

[1]Маккей Д. Монеты. Большая энциклопедия. -М.: Эксмо, 2010. -С. 13
[2]Дьяконов И.М. Люди города Ура. М., 1990. С. 147-150

MisrvaYunonistongatarqalgan. Ossur-bobiltilida "mina" - sanamoqma'nosinianglatadi. Uningog'irligiturlidavrlarda 400-650 g, ba'zan 300 gdan 1 kg. gachabo'lgan. Minayirikhisob-pulbirligisifatidaqo'llanilganbo'lsa-da, hechqachontangako'rinishidazarbetilmagan.

Shumero'lchovvaog'irliktizimibobilliklar, ossuriyaliklartomonidanqabulqilinganvaasta-sekinbutunYaqinSharqqa - Levant, Finikiya, Lidiya, Erongatarqalgan.

1 **talant**	q 60 mina	q 3600 sikl	**q 30 kg**
	1 mina	q 60 sikl	**q 500 g**
		1 sikl	**q 8,333 g**
		1 uttatu (1G'3 sikl)	**q 3 gdankamroq**

M.a. 1500 yilgakelibMesopotamiyadametallxalqalarvamisidishtangavazifasinio'tayboshlagan vaoltinhamdakumushdanyasalganbuyumlarbilanbirgalikdamuomaladabo'lgan.

Manbalardakeltirilishicha, 1 sulolaasoschisiMenesdavridaqadimgiMisrdaoltinquymako'rinishidagitangalarpaydobo'lgan. 14 grammlikstandartquymalargafir'avnismiyozilganmuhrtushirilgan.

O'rtapodsholikvaqtida (m.a. 2200-1710 y. y) ma'lumvazndagioltinvakumushxalqalarshaklidagitangalarqo'llanilganbo'lib, m.a. XIV asrgaoidxalqalarnitortishaksettirilgandevoriysuratlarFivadagidahmadasaqlanibqolgan. Oltinxalqaningvaznitaxminan 15 grammbo'lgan. Shunisiqiziqki, O'rtapodsholikdaoltinningkumushganisbati 2 ga 1 bo'lgan. BudavrdaQadimgiMisrdasigirningnarxi 78 grammoltinbo'lib, 64 kgg'allaesa 1

grammoltingabaholangan. Yoshayolqulningnarxi 25 og'irlikbirligi, ya'ni 390 grammoltingatengbo'lgan, bu 5 tasigiryoki 25 tonnag'allaningnarxigatengbo'lgan[1].

KeyinchalikMisrdaqiymatetolonisifatidauten - missimdanyasalganspiralvadeben - oltinsimdanyasalganspiralvujudgakelgan. Masalan, sigir 140 debenturgan.

MisrdaSo'nggipodsholikkaqadarhaqiqiytangalarbo'lmagan. M.a. 5 asrdaMisrgatangatizimikiribkelgan. Dastlabtangalarqimmatbahometallarningstandartbo'laklaridaniboratbo'lgan. Keyingiasrlardahaqiqiytangalarpaydobo'lgan.

QadimgitsivilizaiyalardanyanabiriXitoydahaqiqiytangalarolimlarningtaxminigako'ra VIII asrdapaydobo'lgan. Ungaqadarpulvazifasiniturlibuyumlaro'tagan. DastlabXitoydahampulo'rnidadengizchiqanoqlari - kaurilardanfoydalanilgan. QadimgiXitoyan'anasigako'raXuandiyokiSariqimperator (m.a. 2698 y) buqadimgitangatiziminingasoschisibo'lgan. Biroqyozmama'lumotlargako'rachig'anoq-kaurilarpulsifatidaShanvaChjousulolaridavridapaydobo'lgan. Kaurichiqanoqlariningo'rnigauningtoshyokifilsuyagidan, keyinchalikmetalldanyasalganimitatsiyasidanhamfoydalanilgan. Xitoyieroglifi "Bey" chig'anoq-kauriniham, umumanpulnihamanglatadi. Chig'anoqlardanpulsifatidamilodiy 200 yilgachafoydalanilgan.

Metallarkengtarqalishibilantangalarturlixo'jalikasboblari - pichoq, plug, kurak, kalit, qaychi, musiqaasboblariko'rinishidagibronzaquymalardaniboratbo'lib, dastlabulargayozuvtushirilmagan. Bora-boraularninghajmivavaznikamayib, yozuvlartushirilaboshlangan. Masalan, pichoqlar 15 smuzunlikdabo'lib, uningtig'idaqiymativazarbqiluvchiningismiyozilgan[1]. Omoch-tanga, qaychi-tangakabipullarXitoydabronzadanyasalgan, o'rtasiteshikyumaloqshakldagipullarpaydobo'lgungaqadarqo'llanilgan.

[1]http://www.goldomania.ru/menu_019_001.html
[1]Маккей Д. Монеты. Большая энциклопедия. -М.: Эксмо, 2010. - С. 15

Engqadimgito'rtburchakteshikliyumaloqbronzatangalarularningqiymatinibe lgilaganvaznibilanatalgan. Ulardahukmdornomiham, zarbqilinganvaqtihamko'rsatilmagan, faqatayrimlaridazarbqilinganjoyko'rsatilgan. Ayrimmualliflar "G'arbiyChjou" (m.a. 1027-770 yy) va "SharqiyChjou" (m.a. 770-221 yy) belgilitangalarhaqidama'lumotberadi. Xuddishundayyozuvliayrimtangalarningo'rtasidagiteshikdumaloqshakldabo'lib, ilktangalardagibushaklutangalarniipgatuzishgaqulaybo'lgan. Agarularninghaqiqiyligitasdiqlansa, Xitoyengqadimgitangalarningvatanisifatidaqaydetilishimumkin.

Quymabronzatangalar - u-shuXitoyda 700 yildavomidamuomaladabo'lgan. UlarningilkrasmiyzarbetilishiimperatorU-Didavrida, m.a. 118 yildaamalgaoshirilgan. Ularnizarbqilinishiningto'xtatilishiesamilodiy 581 yilgato'g'rikeladi[1].

Xansulolasiningu-shutangalariyumaloq, o'rtasikvadratteshiklishakldabo'lgan. Orqavaoldtomondabutangalarnisiyqalanibketishdansaqlovchitashqigardishbo'lib, kvadratteshikkagardishfaqatorqatomondatushirilgan. Ushbutangalarningaversiga "u" va "shu" iyerogliflaritushirilgan. Ularningvazni 1,5-3 g. bo'lib, diametri 25-30 mm. nitashkiletgan. Dastlabu-shutangalarinafaqatmarkaziyhokimiyat, balkimahalliyhukmdorlartomonidanhamzarbetilgan. M.a. 113 yildadavlattangaregaliyasiningkiritilishibilantangalarnizarbqilishfaqatmarkaziyhoki miyatimtiyozigaaylandi.

HokimiyatniegallabolganVanMan (9-23 yy) 14 yildapulislohotinio'tkazib, xosyuantangalarinizarbqildiradi. ButangalarfaqatginaVanManhukmronligidavridamuomaladabo'lgan.

Tansulolasidavritangalariquyidagiko'rinishardabo'lgan: 1) 621-907 yillardazarbqilingantangalarningoldqismidakvadratteshikatrofidajoylashganto'rttaiy eroglifKay-yuantun-baodebo'qiladi, orqatomonisilliq, yozuvsiz.

[1]Ртвеладзе Э.В. Великий Шелковый путь. Энциклопедический справочиник. Древность и ранее средневековье. -Т.: Ўзбекистонмиллийэнциклопедияси, 1999. -С. 128

Ba'zanorqatomonidateshikdanchapdayarimdoirashaklidagiqavariquchraydi, Xitoyan'anasidauimperatortirnog'iizisifatidatalqinqilinadi; 2) tantangalariningikkinchitipiningaversida "Daliyuan-bao" yozuvitushirilganbo'lib, 769 yildazarbqilingan; 3) 758-760 yillardazarbqilingantangalarda"Syanyuanchjun-bao" yozuviaksetgan.

To'rtburchakteshiklitangalarXitoydaXXasrboshigaqadarmuomaladabo'lgan. Xitoyningushbuko'rinishdagitangalariqo'shnihududlarga, shujumladanO'rtaOsiyodahamkengtarqalgan.

QadimgiHindistondahampuldastlabturliquymalarko'rinishidabo'lgan. IlktangalarHindistondataxminanm.a. 500 yillaratrofidapaydobo'lgan. Butangalarningshakliturlichabo'lsa-da, vaznibirxilbo'lgan. Ulargatepaliklar, daraxtlar, hayvonlarvainsonlartasviritushirilgan.

MarkaziyHindistondagiMatxuradantopilgantangagatamg'a 7 martazarbqilingan. Bubizgama'lumengqadimgihindtangalaridir. DeyarlishudavrdaMesopotamiyabilanyaqindansavdoaloqalariolibborganTaksiladai kkitomonlamatamg'alanganmetallquymasidanfoydalanilaboshlangan. Tamg'alangantangalarningko'pchiligriningvaznikarshapanagatengbo'lgan. Karshapana 11 rattigatengbo'lgan (1 rattiq 11 mgG'0,17 grana, ya'ninashaurug'iog'irligi)[1].

HindistondantopilgantangalarxazinasidaAleksandrMakedonskiytangalariuc hraydi, buesatamg'alangantangalariningihind-yunontangalarijoriyetilganvaqtdahammuomaladabo'lganliginiko'rsatadi. Keyinchalikqalinvako'pinchakvadratshakldagi, ikkitomonigaturlitimsollartushirilganmistangalarpaydobo'laboshlagan.

AleksandrMakedonskiytomonidanm.a. 327-323 yillardaHindistonningHinddaryosigachabo'lganhududlaribosibolinadi. Uningvafotidanso'ngEron, Baqtriya, SuriyadahokimiyatniegallaganSalavkaNikatoroltinstatervakumushtetradraxmalarza

[1]Маккей Д. Монеты. Большая энциклопедия. -М.: Эксмо, 2010. - С. 29

rbqildiraboshlagan. Ulargayunonvahindyozuvlaribirgalikdazarbqilingan. MauriyadavlatininghukmdoriChandraguptaSalavkabilanshartnomatuzib, uningqizigauylanadi.

KeyinchalikHindistonYunon-Baqtriyapodsholigitarkibigakirgach, oltinstatervakumushtetradraxmalardayunonvaprakrittilidagiyozuvlartushirilgan.

Kushonimperiyasio'zhokimiyatiniPokistonvashimoli-g'arbiyHindistongaqadaryoyishgamuvaffaqbo'lishgan. kushrntangalariningaversidahukmdorvayunonchayozuvlartushirilganbo'lsa, reversidahinduiylikilohalarivasanskrityozuvlariaksetgan. Kushrnimperiyasiningparchalanibketishidanso'ngHindistondavujudgakelganmayda podsholiklarda 5 asrgaqadarhuddishuoltindinorlarvamistangalarmuomaladabo'lgan. Biroqulardahinduiylikilohalarigako'proqe'tiborqaratilgan, yozuvesabraxmatilidayozilgan.

III asroxiridaHindistondaShriguptaboshchiligidavujudgakelganMagadxa (Bixor) podsholigiyangisulolagaasossoldi. ShriguptaningnevarasiChandragupta (305-325) Guptalarimperiyasigaasossoldi.Guptalardavrio'zsan'ati, shubilanbirgaajoyibtangalaribilanmashhur.

Эронда биринчи марта тангаларни м.а. 522-486 йилларда ҳукмронлик қилган шоҳ Доро I зарб қилидирган. Шунинг учун ҳам у зарб қилдирган танагалар "дариклар" деб аталган. Дариклар соф олтиндан тайёрланган бўлиб, унинг оғирлиги 8,4 граммга тенг бўлган. Тангада камон отаётган шоҳ тасвирланган. Дариклардан ташқари Аҳамонийлар Эронида кумуш тангалар ҳам зарб қилинган. Уни сикл деб аташган (оғирлиги 5,6 грамм)[1].

---

[1]Пидаев Ш. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984. - Б. 9-10.

2.2. G'arbnumizmatikasi

DastlabYunonistondatangatushunchasibo'lmay, tovarayirboshlashvositasiorqalisavdoqilaredilar. DastlabElladao'lkasidaoroldavlatbo'lganEginaLidiyagayaqinbo'lganligisababli, ya'niLidiyaelektrontangalaribilantanishbo'lganligisababliularbirinchibortangazarbqilishniyo'lgaqo'ydilar. EginadaArgospodshosiFeydontomonidazarbetilgantangalarningvaqtiniayrimolimlarsakkizinchiOlimpiadadan (m.a. 748 y) keyinroqvaqtbilanbelgilashadi[1].

Butangalarningtashqiko'rinishiborasidaolimlarikkilanuvchifikrlaraytishgan. Ayrimlaritangatarkibidagimetallgaqarablidiyaliklarbilansavdonatijaqilishorqalipaydobo'lgandeganfikrmavjudbo'lsa, birtomondantanganingmahalliykelibchiqishijihatidanmahalliyravishdashuzamindapaydobo'lgandeganfikrhamyo'qemas.

Eginatangalarielektradan - oltinvakumushqotishmasidanloviyasimonshakldayasalgan.

[1]Елизаветин Г. Пулнома. – Т.: Ёш гвардия, 1979. -Б.33

Eginastaterlaridatoshbaqasuratitasvirlangan. Bustaterningog'irligisiklningeronchavarianti - 8,4 grammgatengbo'lgan. Yunonistondazarbqilingandastlabkitangalarningoldtomonidanzarbqilingandavlatxususiyatiniaksettiruvchiemblematasvirlangan: Milet-sher, Efes - ari, Korinf - qanotliPegasoti, Afina - ukki. Ularnizarbqilishuchunmosquymatayyorlangan, so'ngraesaustidanzarburinibtangashakligakeltirilgan.

YunonistontangalarihaqidaAgrikolequyidagichama'lumotkeltiradi: «Attikaningto'rtinchiqiroliAgrifoniyqullarigakumushniLavriontog'idanqazibolishni buyurdi». Ushbukumushtangalaryasashuchunasosiymaterialbo'lgan.

Tangagasarflanganqimmatbahometallningvaznigamosravishdayiriknominallitangalar- stater, shuningdekuningulushlari (staterning 1/2, 1/3 to 1/24 gaqadar) bo'lgan. "Stater" tarjimada «tarozishayini» deganma'nonibildiradi[2].

Mis (ayrimhududlardatemir) danyasalganmetallchiviqlar - obollarhammuomaladabo'lgan. Obollarningbirhovuchgasig'adigansonidraxma (yunoncha – braxil - hovuch, uyum) debatalgan. Yunonistonningturlixududlaridadraxmaningog'irligiturlichaedi, chunkiharbirshaharo'zimkoniyatlariqarabdraxmalarnizarbqilgan. Eginadraxmasi 6,07 grkumushnitashkiletsa, Attikadraxmasi 4,36 grkumush, Korinfdraxmasi 2,97 yoki 2,91 grnitashkilqilgan. Abderdraxmasiesa 3,6 grkumush, Xiososdraxmasi 3,93 gatengbo'lgan. 6000 draxma 1 talantgatengbo'lgan.

Yunoniston		**Rim**	
Talant:		Talant:	
Bobil	- 30,12 kg	Attika	- 20, 4 kg
Egina	- 37, 44 kg	Rim	- 26, 196 kg
Evbeya	- 26,2 kg	Mina	-1/60 talant
Krit	- 29 kg	Unsiya	- 27, 3 g
QadimgiAttika	- 39,3 kg	Skripula	- 1,137 g (1/24 unsiya)
Solonislohotidanso'ng	- 26,2 kg	Sekstants	- 54,58 g (2 unsiya)

[2]Грамм М.И. Занимательная энциклопедия мер, единиц и денег. - Урал, Урал ЛТД, 2000.-С. 32

Mina: - 1/60 talant	Funt - 327, 45 g (12 unsiya)

Antikdavrdakengtarqalganog'irlikbirliklari[1]

TalantdastlabElladadaog'irliko'lchovbirligisifatidaishlatilgan. Taxmingako'rauElladagaBobildankiribkelgan. 1 talant 60 minaga, 6000 mingdraxmagayoki 36000 obolgateng. 594 yilgakelibAfinadaSolonislohatidanso'ng, talantninganiqog'irlikmiqdoribelgilanadi, ya'ni 26,196 kggatenglashtirilgan. Ungachatalant 37, 44 kgdan 39,33 kggachabo'lgan. Iskandardavrigakelibtalant 25,9 kgtillogatenglashtirilgan. Demaktalanthisobsizbo'lgantangalarniog'irliksifatidao'lchashuchunishlatilgan.

Ammo savdolar ko'proq, Afina draxmasida (4,25 gr kumush) olib borilgan. Draxmalardan tashqaridan didraxma, tetradraxma, dekadraxma kabilar ishlatilgan.Draxmalar yunon millatiga xos, ular ko'proq va intensiv ravishda chiqarilgan. Hozirgi kunda Makedoniya, Kipr pullari hisoblanadi.

Antikdavrdakengtarqalganpultizimlari[1]

Yunoniston	**Rim** (tangalarturlidavrlardaturlivazngaegabo'lgan)
Tanganingnomi	
Xalk (mis) - engmaydatanga - 0,095 g	**Ass**
Obol (chiviq) - maydakumushyokimistanga -0,73 g	-
-	**Sestertsiy**
Draxma (hovuch) - 6 obol - 4,36 g	**Denariy** (lot. o'nlik)
Tetradraxma - 4 draxma	-
Stater - 2 draxma (oltin, elektronyokikumushdanzarbqilingan	**Aureus** (oltin)

[1]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2000. -С. 468
[1]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2000. -С. 470-471

)	
-	**Oltinsolid**

DastlabRimrespublikasi, keyinroqRimimperiyasio'shazamonuchunmuhimiqtisodiyomilbo'lgantangazarbetishsan'atinimukammalegallaganligihozirgikundahamkishilarnihayratdaqoldirmoqda. Rimda hunarmandchilikvasavdorivojlanishibilanbozorlarda, ya'niforumlardahunarmandchilik, qishloqxo'jalikmahsulotlarivachorvamollaribilansavdoqilishkuchaygan. Butanga – pullarningmuomulagayanadako'proqchaqirishnitalabqilardi.

Mil. av. 510-509 yillardaRimningmahalliyaholisiqo'zg'olonko'tarib, o'zpodsholarinijabr – zulmitufaylitaxtdanag'darib, uniquvibyuborganlar. Rimdapodshoboshqaradiganxokimiyatyo'qqilingan. Uningo'rnigarespublika - ma'lummuddatgasaylabqo'yiladigankishilaridoraqiladigandavlatbarpobo'lgan.

Qadimda Rim respublikasida tovar – pul munosabatlari takomillashib, rivojlanib bordi. Buning natijasida, yuqoridaqaydetibo'tilganidek, ilohaYunonMonetaibodatxonasihuzuridam.a. IV asrning 2-yarmidaRimdabirinchimartapulchiqarishustaxonasiochilib, yalpoqmispullar – asslarzarbqilinaboshlangan.

AssaversidaikkiyuzliYanustasviri, reversdaesakemaburnivaundankeyintangaqiymatinibildiruvchi 1 belgisimavjudbo'lgan. Mil.avv. 217 yilgacha 10 ass 1 kumushdinorgatengbo'lgan.Shuningdekmil.avvalgi III asrdazarbqilinganrimkumushtangasiaversidaOnabo'rivao'g'ilbolalartasvirlangan.

Italiyaniegallagach, m.a. 269 yildanboshlab Romana yozuvitushirlgankumushdenariy (lot. o'nlik) zarbetilaboshlangan[1]. Birdenariykumushtangasi – 10 misassgatengbo'lgan. Denariyzarbqilinaboshlagandabirdenariy 1,72 funtni, ya'ni 4,55 grammnitashkilqilgan. Mil. av. 217 yildadenariy 1.84 funtgapasaygan, ya'ni 8,9

[1]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2000. -С. 73

grammnitashkilqilganva 16 assgatengbo'libqolgan. Nerondavrida (54-88 yy) denariy 1,96 funtnitashkiletgan, ya'ni 3,41 grammgatengbo'libqolgan.

O'rtaasrlardadenariyengko'pmuomoladabo'lganligiuchunko'pchilikdavlatlar denariyniboshqa – boshqanomlarbilanatashgan. Masalan, Angliyada penni, Germaniyada pfennig, Fransiyada dene deb atalgan.

Viktoriat - qadimgi rim kumush tangalaridan biridir. Viktoriat kumush tangasi m.a. 269 yildan zarb qilina boshlagan. Viktoriatning og'irligi 3,9 grammga teng bo'lgan. Keyinchalik Rim dinori keng muomalaga kiritilib zarb qilina boshlaydi, chunki dinorlar juda ko'plab davlatlarda muomalada edi. Shuning uchun viktoriatga bo'lgan talab pasaya bordi va sekin – asta muomaladan chiqib ketdi.

M.a. 225-212 yillardakvadrigaelldiribborayotgang'alabailohasiAiktoriyatasviritushirilgantangalar zarbqilinib, ularkvadrigadebnomolgan.

M.a. 225-212 yillardakvadrigaelldiribborayotgang'alabailohasiViktoriyatasviritushirilgantangalar zarbqilinib, ularkvadrigadebnomolgan.

Rim respublikasi o'zining oltin tangalari bilan ham dunyoga mashhur bo'lgan. O'sha tangalardan biri aureusdir. Aureus lotincha so'zdan olingan bo'lib, «oltin» degan ma'noni bildiradi. Aureus rim oltin tangasi birinchi bor Yuliy Tsezarning harbiy yurishlaridan keyin zarb qilina boshladi.Ungacha Rimda oltin tangalar juda kam chiqarilgan, ular sanoqli miqdorda bo'lgan. Masalan Avgust davrida (30-14yy) oyiga 40 ta oltin rim funti chiqarilgan va u 8,19 grammga teng bo'lgan.Nerondavrida (54-68) aureus 7,28 ggatushdi. Karakalladavridaesaaureus 6,84 gnitashkiletgan. Deokletiandavrida (285-305 yy) aureus 1,60 funtgaetdi, ya'ni 5,46 grammnitashkilqildi. Konstantindavridau 4,55 gnitashkilqilgan[1].

Aureusaversidako'pchiliktangalardagisingariimperatorportreti, portretningaylanasibo'ylabesauningismivatituliyozibqo'yilgan. Uningreversidaesa

[1]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2000. -С. 470-471

(LIBERTAS- ozodlik), (CONCORDIA - bitim) mamlakatmustaqilliginianglatuvchiso'zlaryozilgan.

BirinchikumushdinorlarPliniydavridaRimpaydobo'lgandankeyin, m.a. 269 yillardazarbqilinaboshladi. O'shapaytdagidinordagikumushfuntning 1,40 qisminitashkilqilgan, keyinchalikyillaro'tgansarikamayibborgan.485 yildabirkumushdinor – 1 frank 63 santimagatengbo'lgan, 510yilda 87 sanitmaga, 513-707 yillardaesa 78 sanitmagatengbo'lgan, qadimgiRimkumushtangasiningo'ngtomonida, ya'niaversidaikkiyuzliYanus, reversidaYupiterningotaravadagitasviriberilgan. Miloddan avval II asrda dinorda aversda Romning protreti, reversida esa Dioskurning tasviri aks etgan.

Neron (54-68 yy) tomonidan zarb qilingan dinorning og'irligi 3,14 grammni tashkil etgan. Vaqt o'tgan sari tanganing probasi tushib borgan.

Shundan keyin imperator Karakalla past probali dinorlarni muomalaga chiqardi. Shuningdek Antoninian toza kumushdan tanga chiqardi. Antoninian – kumush Rim tangasi bo'lib, imperator Karakallaning sharafiga nomlangan. Uning og'irligi 4,7 – 5,3 grammga teng bo'lgan. O'sha paytda u ikki dinorga teng bo'lgan. Antoninianning paydo bo'lishiga sabab III asrdagi Rimda bo'lib o'tgan iqtisodiy krizis edi. Imperator Karakalla iqtisodiy inqirozdan tezroq chiqishi uchun pul islohati o'tkazdi va toza kumushdan tanga zarb qildirdi. Bu islohatgacha Rimda, ya'ni II asrgacha muomalada Rim kumush dinorlari keng tarqalgan. Avrelianning hukmronlik yillarida Antoninianning qadri ancha ko'tarilgan, ya'ni 1 Antoninian 20 dinorga teng bo'lgan.

O'sha paytlardagi dinorlarning vaqti portret va imperator rasmiga qarab belgilangan. Faqatgina Adrian tangasidagina sanaga o'xshash so'z yozilgan: «Rimga asos solingandan keyin 848 yil shahar manzarasi». Bu tanga 120 yilda zarb qilingan bo'lib, Rimga asos solinganligining xotirasiga bag'ishlab o'tkazilgan tsirk o'yinlari paytida zarb qilingan.

Milodiy I-II asrlarda tangalarning qiymati quyidagicha bo'lgan:

1oltin aureus (taxminan 8gr)- 25 kumush dinor

1 kumush dinor (tax.4gr)- 4 kumush sestersiya

1 kumush sestersiy (1gr) – 2 dupondiy latun

1 dupondiy – 2 bronza ass

Rimning eng mashhur tangalaridan biri soliddir. Solid (lotincha «solidus» so'zidan olingan bo'lib, «qattiq» mustahkam degan ma'noni bildirad) rim oltin tangasi hisoblanadi. Solid imperator Konstantin tomonidan 314 yilda aureus o'rniga joriy qilingan[1]. Solid keng muomalaga kira boshladi, G'arbiy Rimda solid 324 yildan boshlab zarb qilina boshlab, muomalaga kiritildi. Solidning og'irligi 1,72 oltin funtga tashkil etib 4,55 grammni tashkil etgan. Mana shu davrdan boshlab Rimning pul birligi sifatida muomalada bo'lgan. Keyinroq esa Vizantiya imperiyasida ham asosiy pul birligi rolini o'tagan.

Soliddan tashqari uning yarim qiymatiga ega bo'lgan semisenslar va 1,3 qismini tashkil qiluvchi – trienslar zarb qilinib, muomalaga kiritila boshladi.

Imperator Konstantin (306-337) o'tkazgan pul islohatidan keyin tanga pullar quyidagi qiymatga ega bo'ldi.

1 oltin solid (4,5gr) – 2 semisa yoki 3 triens

1 oltin solid – 14 kumush miliariy

1 kumush miliariy (4,5gr)- 1,7 kumush silivka

14 miliariy – 24 silivka

1 kumush miliariy – 33 mis nummiy

1 mis nummiy – 5 mis dinor

Vestgotlar 5 asr boshida Italiyaga bostirib kirishgan.Vestgot numizmatikasining ko'p uchraydigan yodgorliklaridan biri tilla trienslardir. Tilla solid (lat.mustahkam) 1 solidning miqdori 4,54 – 4,55 g oltin. Semisens – 2,25g tilla, 1 triens – 1,5 g tilla. Kumush tangalar zarb qilinganmi yoki yo'q, bu aniq emas, bronza nominallar esa juda juda oz miqdorda bizgacha etib kelgan. Vestgotlar Rim tangalariga taqlid qilib tanga zarb qilganlar. Aversda imperator Anastas I byusti va uning nomi aylana shaklida yozilgan. Reversda esa qanotli ayol

[1]Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2000. -С.471.

xudo tasvirlangan «CONO». Ammo bu yozuv tanganing Sharqiy Rim imperiyasiga bironta bir aloqasi borligini bildirmaydi. Ornament motivi Rim tangalaridan farqlovchi birdan – bir belgidir. Reversda tanga zarb qilingan joyning nomi harflar bilan berilgan. V – viktoriya, T – Tuluza, Norbona VII asr boshlariga kelib 1 marta INDN yozuvi ishlatilgan. (InDeiNomine – xudo nomi bilan) 680 yildan esa mustahkam element bo'lib qoldi. Trienslar Arros, Barselona, Valensiya, Kordova, Merida, Salamanka, Saragosa, Sevilya, Taledo, Xerona, Ebora kabi 60 dan ortiq tanga zarb qiluvchi ustoxonalarda zarb qilingan.

Langobardlarning birinchi tilla va kumush tangalari Vizantiya tangalariga taqlid qilinib, aversda imperatorlar Yustinian I, Yustin II (565 - 578) Tiberiy II va Mavrikiy Tiberiy (582 – 602)larning portretlari tasvirlangan holda zarb qilingan[1]. Reversda esa qanotli ayol xudo Viktoriya o'rniga keyinchalik pog'onali xoch tasvirlangan. Bu tangalarni langobardlar zarb qilinganligini bildiruvchi belgilar qirollarning nomlari, zarbxonalarning belgilari, boshqa alohida belgilar bu tangalarda uchramaydi. Shunga qarmay, tangalar Paviyada qirol zarbxonasida tayyorganligi aniqlangan. Tangalarning bo'sh cheti, keyinchalik ularni keng va silliq bo'lishi langobardlar oltin va kumush nominallarining muhim belgisi hisoblangan. VII asrning I yarmida Toskanada ham zarbxona ochilgan.

NemisnumizmatiA. ZuleningfikrichalangobardqiroliningismivasuratiArapert I (654-661yil) trienslaridapaydobo'lgan. Langobardqirolligi 6 asrdatashkiltopgan. AversdahukmdorportretiningoʻngtomonidaMharfijoylashgan, reversdaViktoriyaningfigurasitasvirlangan. ButanganingyagonanusxasiAQShdashaxsiykolleksiyadasaqlanmoqda. Keyinchaliktrienslarpastprobalitillalardanzarbqilingan.

Langobardlarnitangazarbqiluvchiustaxonalariningsoniyildanyilgao'sgan. Vichentsa, Milan, Paviya, Piza, Kastel, Seprio, Lupta, Treviza shaharlarida zarb qilingan. Ba'zi zarbxonalar kumush nominallarini zarb qilishgan. Oxirgi langobard

[1]Введение в специальные исторические дисциплины. - М., Из-во МГУ, 1990. – С. 92

tangalari Buyuk Karl ismi yozilgan past probali trienslar bo'lib, 774 yildan 781 yilgacha zarb qilingan. Buyuk Karl 774 yildan Alpdan o'tib, langobardlar yurtini bosib oladi.

VII asrga qadar franklarning asosiy pul birligi oltin solid bo'lgan. Ammo kam nusxada zarb qilingan. Bizgacha asosan trienslar etib kelgan. Ba'zi korolliklarda kumush va mis tangalar zarb qilingan. Natural xo'jalik rivojlanishi bilan bu mayda qiymatli tangalarni zarb qilish VI asr o'rtalariga kelib to'xtatilgan.

Dastlabki frank tilla tangalari varvarlarning boshqa qirolliklarida bo'lgani kabi rim tangalariga taqlid qilib zarb qilingan. VII asrning II yarmiga kelib, Viktoriyaning tasviri o'rniga xoch qo'yilgan. Xoch tomonlarida Marsel, Arl Vive zarbxonalarining belgilari joylashtirilgan. Xazinalar tufayli bizgacha juda ko'p xukmdor va xoch tasviri tushirilgan trienslar etib kelgan, ammo undagi yozuvlar o'qilmagan. Merovinglarning mis tangalaridagi birinchi qirol Avstrazii Teuderxi I (511 - 534) va Neystriya Xildebert I (511-558) ga tegishlidir. Trienslar va solidlarda esa qirol ismi Tlodabert I (534 - 548) zamonida o'yib yozilgan[1]. Merovinglar davrida 900 dan ortiq zarbxonalar bo'lgan. Tangalar Bezonson, Bordo, Keln, Limox, Lion, Lozanna, Marsel, Nant, Orleon, Parij, Strasburg, Tur, Shartrda zarb qilingan.

Monetariy yoki tangachilar 1600 dan ko'p bo'lgan. Tarixga faqat usta Eluaning ismi kirgan, u tangalarga o'z ismini yozgan.U Xlodvig II (636-656) saroyida xazinabon, zargar va pul ustasi bo'lgan.

O'rta asrlar Yevropasidagi tanga pullar zarb qilish tarixi besh davrga bo'linadi:

Birinchi davr -V asr boshi VIII asr o'rtalarini o'z ichiga olib, varvarcha tanga zarb qilish davri deyiladi.

Ikkinchi davr – VIII asr o'rtalari X asrlarni o'z ichiga olib, Karolinglar dinori davri deb nomlanadi (solid).

[1]Введение в специальные исторические дисциплины. - М., Из-во МГУ, 1990. – С. 96

Uchinchi davr - XI- XIII asr o'rtalari bo'lib, feodal dinori davri deb nomlanadi.

To'rtinchi davr – XIII asr o'rtalari XIV asr boshlari bilan belgilanib, chaqa(grosh) davridir.

Beshinchi davr – Angllar bilan sakslar 5 asr oxirlarida Britaniyani bosib olib, u yerda joylashadilar va ular o'z davlatini barpo etadilar[1].

Tovar –pul munosabatlari rivojlana boshlaydi,600 yildan boshlab Kenterberi, keyinchalik esa Londonda zarbxonalar ish olib borganlar.

Inglizlarning tanga pullarida franklarning ta'siri seziladi. Inglizlar ham rim tangalariga taqlid qilib, tanga chiqarishgan. Ularning mustaqil mayda kumush tangalari skeatlar zarb qilingan. Keyinchalik ular 760 yildan boshlab dinariylar zarb qila boshlaganlar. Savdo va tovar-pul munosabatlari rivojlangan sari qimmatbaho metallga bo'lgan talab kuchayib borgan.

Yevropada 8 asrda Bogemiyada, 13 asrda esa Eglavada qimmatbaho metall qazuvchi konlar ish boshlagan. Quyi Saksoniyada ham ko'plab konlarda metall qazib chiqarila boshlagan.

Angliyada 760 yildan Karolinglar tangasi namunasidagi penni ishlatila boshlangan. Avval pennida 1,45 gramm kumush bo'lgan, keyinroq esa 1 gramm og'irlikda bo'lgan. Avval pennida 1,45 gramm kumush bo'lgan, keyinroq esa 1 gramm og'irlikda bo'lgan XV asr o'rtalarida esa penni 0,58 grammni tashkil qilgan.

Angliyada funt degan pul birligi ham bo'lgan. Funt libra og'irligidagi Rim pul birligidir. Buyuk Karl davrida libralar og'irligi 408 grammgacha ko'tarilgan. Libralar keng muomalaga kirganli sababli, xalq orasida «Buyuk Karl funti» deb atalgan.

Angliyada 957 yildan 975 yilgacha qirollik qilgan Edgar birinchi bor butun mamlakat uchun yagona pul joriy qildi. Tanganing aversida qirolning portreti, reversida esa xoch rasmi tasvirlangan edi.

---

[1] Беловинский Л.В. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.-С. 42

Anglosakslar – V-VI asrlardaBritaniyanibosibolgangermanqabilalari – angllar, sakslar, gotlarvafrizlarningumumiynomi. V-X asrlarda o'zida kelt elementlaridan angl – saks elati shakllandi. 600 yildan boshlab Kenterberda keyinchalik esa Londonda zarbxonalar ish boshlagan. Ingliz tangalarining tashqi ko'rinishiga qo'shni franklar davlatining tanga zarb qilish ishi sezilarli ta'sir ko'rsatdi.Britaniyada ham rim solidlari va trienslariga taqlid qilinib, tanga chiqarildi. Keyinchalik ular mayda kumush skeatlar(sheat) tomonidan siqib chiqarilgan. 760 yildan boshlab skeatlar o'rniga denariylar zarb qilingan.

V asr VIII asrdano'rtalaridabo'lgandavrdavarvarlartangalarinafaqatG'arbiyYevropada, balkiShimoliyAfrikadahammuomaladabo'lgan. BosqinchilardastlabRimtangalaridanfoydalanishgan. Ularningzahirasitugagach, ulargataqlidqilibtangazarbqilganlar.

X-XI asrlarda tovar-pul munosabatlari mustahkamlandi, savdo munosabatlari rivojlandi. Pul-tovar munosabatlari geografiyasi kengayishi, zarb qilish hajmini ko'paytirishni talab qilardi, bu muammoni esa faqat ishonchli xom ashyo bazasiga esa bo'lgan holdagina hal qilish mumkin edi.

Senoraj – zarbqilishdanfoydako'rish, tanganinghajmi, probasiningkamayishibilankengligisaqlanibqolardi, qalinligiesaqisqarardi. BirinchibrakteatlarGermaniyada XII asrning 30- yillaridapaydobo'lgan. XVII asrdanboshlabbrakteatdebatalgan, ungachadinarus, nulemus, pfeningdebatalgan. Lotinchaso'zbo'lib, «ingichkametallplastinka», deganma'nonibildiradi[1].

Dastlab XII asrdava XIII asrningbirinchiyarmidakengbrakteatlarchiqarilgan. Keyinchalikularninghajmiqisqargan. Ingichkabo'lganiuchunrelefyuzakibo'lishikerakbo'lgan. Teshibyuborilgan, teshikjoyigaqo'rg'oshin, teriquyilgan. Tangao'zformasinitezyo'qotgan. XIII asr oxiri XIV asrda «ezilgan brakteatlar» Germaniyada ko'plab chiqarilgan.

---

[1]Введение в специальные исторические дисциплины. - М., Из-во МГУ, 1990. – С. 121

O'rta asr va yangi davrda Yevropa va Amerika tangalari. XIII asrda Venetsiya va Florentsiyada oltin tanga – dukatlar zarb qilingan. 1519 yilda graf Shlik tomonidan Chexiyada og'irligi 1 untsiyaga teng kumush tangalar zarb qilingan va bu tanga qiymati dunyo mamlakatlari tomonidan asta – sekinlik bilan qabul qilindi. 1525 yilda german knyazlari saltanat xududida asosiy tanga birligi sifatida Shlik tangalarini qabul qildi va unga «taler» deb nom berishga kelishib olindi(tulik nomi Ioaximstaller guldengroshen).Fransiyadataler «ekyu», Italiyada– «skudo»,Ispaniyada «eskudo», Skandinaviyadavlatlarida «daller», Rossiyada «efimka» (ChexiyadagiYaximovshaxrinomidankelibchikkan), keyinchalikrubl, AQShda XVIII asrdanboshlab – «dollar», XIX asroxiridanYaponiyada «iena», Xitoyda «yuan» debataldi. Yevropadageografikkashfiyotlarnatijasidaoltinvakumushmiqdoriko'paydi. Oqibatdaularningqiymatitushibketdi, tovarlarqiymatioshdi.

XVIII asr oxirida Ispaniya va uning mustamlakalarida oltin tanga ontsa (kvadranul), dublon va kristallar zarb qilingan. Pezo (duros, piastr, daler) kumush tangalar va maravedi nomli mis tangalar zarb qilingan. 1821 – 1823 yillardagi Ispaniya inqilobidan keyin tangalaridagi lotin yozuvlari ispan yozuvlari bilan almashtirildi. 1869 yildan boshlab yangi tanga qiymati «pezeta» qabul qilindi. Germaniya 1857 yilda german yerlari tanga ittifoqi tuzildi va vazni 16,67 ga teng yangi ittifoq kumush taleri muomalaga chiqarildi. Germaniya birlashgandan keyin oltinga asoslangan birinchi «marka» (0,36g) joriy qilindi. 5,10 va 20 markali oltin tangalar muomalaga chiqarildi. (1909 yildan kumush tanga) birinchi jahon urushi yillarida temir alyuminiy tanglar zarb qilingan. Oltin tanglar zarb qilish tugatilgan.1947 yilga kadar reyxmarka, undan keyin utkazilgan separat pul isloxatiga kura doychmarka(GFR) deb nomlangan

Fransiya 1640 yilda Fransiyada oltin tanga luidor (pistol)larni zarb qilish yo'liga qo'yilgan. 2 va 4 luidor qiymatidagi oltin tangalar zarb qilingan. 1795 yili Fransiyada 20 va 40 franklin, 1,2 va 5 frankli kumush tangalarning chiqariladi. 1frank 5 g kumushga teng deb qabul qilindi. Lyudovik XVI nomidan ekyular

chiqarildi. 1,3,5, 10 qiymatdagi mis tangalar-sentimlar muomalaga chiqarildi. 1 frank – 5g kumushga teng bo'lgan.

1865 yilda Lotin tangalari Ittifoqi tashkil topdi. Ittifoq tarkibiga kirgan davlatlar tomonidan bir xil og'irlikdagi, xajmdagi va sifatdagi oltin, kumush va mis tangalar zarb qilindi. Bu tangalar Fransiya, Shveytsariya va Belgiyada «frank», Italiyada – «lira» Germaniyada – draxma nomini oldi,keyinchalik Fransiya tangalari asosida Serbiya, Ruminiya, Bolgariya. Angliyada XVIII asrlarda kumush tangalar kam miqdorda zarb qilingan. Tanga birligi sifatida oltin – chineya olingan. 1816 yili Angliyada yangi pul birligi funt steriling qabul qilindi. Funt steriling qabul qilindi. Funt sterling – soverenlar oltinga asoslangan (7,98g) 2 shiling (florij), 5 shiling (krona) qiymatidagi kumush tangalar. Chorak yarim va bir pens qiymatidagi mis tanglar zarb qilingan.

AQSh. 1792 yilda AQShda pul birligi sifatida 1,5 g og'irlikdagi talerdolllar qabul qilingan. Chorak yarim 1,5 g 10; 40; 50 dollar qiymatidagi oltin tanglar zarb qilingan. Sent-mayda qiymatdagi tanga oltin tanglar 1933 yilda muomaladan butunlay chiqarilgan.

2.3. O'rtaOsiyonumizmatikasi

BuyukIpakyo'liningmarkaziyqismida, xususanO'rtaOsiyodatangapullartarixidauchbosqichniajratibko'rsatishmumkin: 1)

m.a. 1 asr - milodiy 3 asr; 2) milodiy 4-7 asrlar. Uniikkibosqichgabo'linadi: ilk - 4-5 asrlar, so'nggi - 6-7 asrlar; 3) 7-8 asrlar[1].

O'zbekistonhududidatopilganbirinchinumizmatikyodgorlikEronshohlari — Ahamoniylardavrigamansub. Bizningeramizdanoldingi VI—V asrlardabupodsholikkattahududgaegabo'lib, ungaOldOsiyo, shuningdek, O'rtaOsiyoningqadimiyviloyatlari - Baqtriya (TojikistonningjanubivaO'zbekiston, ShimoliyAfg'oniston), Sug'd (ZarafshonvaQashqadaryovodiysi), Xorazmhududlarihamkirgan. Ahamoniylarimperiyasisatraplargabo'linganbo'lib, ularninoib — satraplarboshqargan.

Budavrgaoidmahalliytangapullarhozirchatopilmagan. Udavrdasavdo-sotiqishlariayriboshlashyo'libilanamalgaoshirilganbo'lsakerak. LekintarixchiGerodotningyozibqoldirganma'lumotlarigako'ra, Sug'd, Xorazm, BaktriyaAhamoniylargatalant, ya'nipulbirligidao'lponto'laganlar, lekinbizningfikrimizcha, o'lponaslidapulmiqdoridao'lchangan- u, lekinunaqdpultarzidaemas, balkianashupulmiqdorigatengbo'lgannaturaltovarlarbilanto'labkelinganbo'lishiham mumkin. O'zbekistonhududida XIX asroxiri XX asrningboshlaridakolleksionerlardanAhamoniylarningqatordarikvasikllarinisotibolinishi, AhmoniylardavrigamansubtillahamdakumushpullarSug'dvaBaqtriyagakiribkelganidandalolatberadi. Ammoularniqaytarzdarolo'ynaganihozirchanoma'lum.

M.a. IV asrgakelibqisqavaqtichidajudakattahududni, shujumladan, O'rtaOsiyoningko'pginaqisminiqo'lgakiritganAleksandrMakedonskiytomonidanAhamoniylarimperiyasiag'darildi. Aleksandrningvafotidanso'nguningimperiyasimaydabo'laklargabo'linibketdi. ImperiyaningOsiyoqismiMakedonskiyningsarkardalaridanSalavkaasossolganSalavkiylardavlatitarkibigakirdi. BudavrdaO'rtaOsiyodayunontangalarimuomaladabo'lgan.

---

[1]Ртвеладзе Э.В. Великий Шелковый путь. Энциклопедический справочиник. Древность и ранее средневековье. -Т.: Ўзбекистонмиллийэнциклопедияси, 1999. -С.147

HozirchaO'rtaOsiyoningnaAhmoniylardavriga, naIskandarZulqarnayndavrigaoidtangalaritopilmagan. O'rtaOsiyoulkanimperiyatarkibigaqo'shibolingach, umumiyoldi-sotdisavdosidapuljoriyetilaboshlandi. Chunonchi, BaqtriyadaSalavkiylardavridahukmdorlartomonidanpullarchiqarilaboshlandi. M.a. 293—280 yillarmobaynidasharqiyviloyatlarinoibi, Salavkaningo'g'liAntioxbirinchimartapulchiqarishgaasossoldi. Yunonmadaniyatiningyirikvakillaribo'lmishSalavkiylartangapullariniyunonnamunasibo'yichazarbetdilar, xususanyunontilidagiyozuvlarvapodshohningaksitushirilgantangalarchiqaraboshladilar. Tangalarningnomihamyunonchaedi, jumladan, tillapullar - stater, kumushtangalar - tetradraxma, draxma, yarimdraxmadebatalgan. Hattopullarningog'irligihamyunonog'irliko'lchovbirligigato'g'rikelgan, ya'nitetradraxmalar — 16 gr, draxmalar — 4 gr. gayaqinbo'lgan[1]. Kundaliksavdodafoydalanishuchunmo'ljallanganmistangalarhamchiqarilgan.

M.a. III asrdaSo'g'ddaAntioxtangasitipidagidraxmatangalarzarbetilgan. Sug'dningg'arbiyqismi (Buxorovohasida) Girkodtangalari, sharqiyqismi (Samarqandvohasida) kamonotayotganodamtasviritushirlgantangalarzarbqilingan[2].

M.a. III asro'rtalaridaOsiyoningSharqiyviloyatlariSalavkiylardavlatidanajralibchiqib, uningo'rnigaO'rtaOsiyoningjanubiyrayonlarini, Afg'onistonvaHindistonningbirqisminio'zichigaolganYunon-Baqtriyapodsholigitashkiltopdi.

Yunon-Baqtriyapodsholigipullariko'pchilikhollardaSalavkiylaran'analarinidavomettirgan. Tanganingyuzatomonidapodshorasmi, orqatomonidaesayunonxudolaridan (Apollon, Artemida, Afina, Gerakl, Zevs, Poseydonvaboshqalar) biriningrasmiifodalangan.

[1]Эрназарова Т., Кочнев Б.Тангаларўтмишдаракчилари.-Т.: Фан, 1977. - Б. 7
[2]Тўхтиев И. Амир Темур ва темурийларнинг молия-пул сиёсати. -Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2006. - Б. 14

Ammomahalliyta'sirhampulzarbetishishlaridasezilarlibo'lgan. Jumladan, yunonxudolariningba'zibirxususiyatlariSharqxudolariningba'zijihatlarigao'xshashh oldaaksettirilgan.

Yunon-Baqtriyatangalarimedalyasashsan'atininggo'zalnamunalarihisoblanadi. Qichkinaginayumaloqdoiragatushirilganpodsholarningrasmibizningdavrgachayetib kelgano'shahukmronlarningyakkayu-yagonaasl, rasmlarihisoblanadi.

O'zbekistonxalqlaritariximuzeyidaYunon-BaqtriyadavlatipodshosiYevkratiddraxmasisaqlanmoqda, budraxmaningxususiyatishundaniboratki, Yevkratidtangalaritiplaributangadamujassamlashgan.

Bupodshoh 2 xilyozuvdagitangalarchiqargan: birinchisidashohdiademadabo'lgan, ikkinchisidashohshlemdatasvirlangan. MuzeydagitangadaEvkratidportretinuqtaliobodokbilano'rabolingan. Butangayuksakbadiiysan'atdarajasidaishlangan, buholYevkratidningqiyofasiniajdodlaruchunsaqlabqoldi.

SurxondaryoviloyatidagiKampirtepaqo'rg'onidao'tkazilganarxeologikqazish malarnatijasidaE.V. RtveladzevaS.A. Savchuktomonidananchaginatangalartopilgan, jumladanyunon – baqtrtangalariham. Quyidashutangalargata'rifberibo'tamiz.

1. Diodot (250-230 er.old). - Aversdahukmdorningo'ngtomonidanolingantasviri. Sochlaridiademabilano'ralganxukmdorqiyofasiprofildatasvirlangan, saldo'ngpeshona, to'g'riburun, kichiklab, iyagisalturtibchiqqan. Reversdailonningsurati. Misdanyasalgan, 4gog'irlikda.

2. Yevtidem (er.old 235 – 200 y)-aversdasoqolliGerakltasviri, uningpeshonasito'g'ri, qisqabo'rtibchiqqanburun, to'layonoqlar, sochlarito'g'richiziqlarbilanberilgan[1]. Reversda yugurib ketayotgan ot tasvirlangan.

[1]Пидаев Ш. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984. -Б. 11

Ot tasviri ustida legenda mavjud bo'lgan. 8 g og'irlikda. Yana bir tanganing aversda hukmdorining o'zi tasvirlangan, sochlari jingalak, burni bukrisimon, boshida nuqtali obodok tasvirlangan.

3.Demetriy (er.old. 200 - 185)- aversda filning boshiga o'xshash bosh kiyim kiygan shoh tasvirlangan. Nuqtali obodok. Reversdi legenda. Mis, og'ir 7,8 g, diametri - 2,7 sm.

4.Yevkratid (er.old. 171-155) - aversda shohning jingalak sochlari diadema bilan o'rab olingan, hukmdorlarning peshonasi kichik, burni to'g'ri va juda qisqa bo'yni. Reversda otliqlar (Dioskur) tasvirlangan.

5. Geliokl (er.old. 155-140 yy) - aversda qo'sh diadema bilan sochlari o'rab olingan. Hukmdor kichkina turtib chiqqan peshonali, bukrisimon burun, kichkina lablar va iyakga ega bo'lgan. Ko'zlari kichkina, ustida uzun ingichka qoshlar tasvirlangan. Reversda xiton kiyib olgan Zevs, bir qo'lida perun (hokimyat ramzi), yana bir qo'lida nayza tasvirlangan.

Bu tangalar F.R. Ayupova fikricha yuech-ji davrida va hattoki ilk Kushonlar davrida ham bo'lgan bo'lishi mumkin.

Yunon – Baqtriyashaharlariningtangalarimahalliytangapullarizarbqilishdaqo'yilganbirinchiq adamdir. M.a. I asroxiri - milodiy I boshlaridaBaqtriyadaGelioklteтradraxmalarivadraxmalariga, Yevtidemtetradraxmasiga, YevkratidobollarivaDemetriydraxmalarigataqlidantangalarzarbqilingan. ShubilanbirgaSapadbizguruhitangalari, Fseygaxaristangalari, "Geray" tangalarimavjudbo'lgan[1].

Kushonlarpodsholigi I—III asrlargakelibshimoli-g'arbiyHindistonni, Afg'onistonnivaO'rtaOsiyoningko'pginaqisminibirlashtirganimperiyagaaylandi.Budavrdaetnikmadaniyati, tilivadinlarideyarliharxilbo'lganxalqlarningsiyosiyjihatdanbirlashishiayniqsamuhim

[1]Ртвеладзе Э.В. Древние и средневековые монеты историко-културных областей Узбекистана. Том 1. - Т., 2002. -С. 147

ahamiyatgaegabo'ldi. Kushontangalaridahamyunonalifbosidanfoydalanishdavometdi. KeyinchalikyunonalifbosidaBaqtriyatilidagiso'zlaryozilaboshlandi. Yunonxudolariningtasviriasta-sekinmahalliy, shujumladanzardo'shtiylikxudolarining, olovmehroblaritasviribilanalmashtirildi. Anaxita (tabiatninghosildorlikvajonlantiruvchixudosi), Farro (boylikvapodshohukumatiramzi), Mitra (quyoshilohiyati)larshularjumlasidandir[1]. AynanmanashutasvirlarO'rtaOsiyoqadimgixalqlariningdiniye'tiqodlarinitushunishdayaqindanyordamberadi. Kushonlartangalaridahindxudolari (Shiva) hamo'rinolganbo'lib, bubuddaviylikningtaralishibilanbog'liq. Shubilanbirgatangalardako'chmanchilarningqabilabelgilarigaoidtamg'alarhampaydobo'lgan.

AgarO'rtaOsiyodaKushonlargachavahattoilkKushonlardavridahamkumushtangazarbqilinganbo'lsa, KushonpodshosiVimaKadfizislohoto'tkazib, oltintangazarbqilishgaasossoldi. Shudavrdako'plaboltindinorlarvaboshqatangalarchiqarildi. Mazkurtangalarxalqarosavdodamuhimo'rinegallaganRimoltinlarigayaqinturardi. Shunarsadiqqatgasazovor-ki, Kushonlardavridaturliqiymatgaegabo'lganmistangalarhamko'plabzarbqilingan. Bukundalikmaydasavdoningxalqorasidaqanchalikrivojlanganligidandalolatberadi.

Birinchio'rindako'chmanchiqabilalarninghokimlariBaqtriyadazo'rtaraqqiyetgantovar – pulmuomalasinihalqilishgakirishdilar. Buholyuech-jihokimlaridanbozornito'ldirishuchunyangitangalarchiqarishnitalabqilar, ularningesabusohadatajribasiyo'qedi. shuninguchunularengoddiyusul, ya'nimazkurhududdamuomaladayurganYevkratidvaGeliokltangalarigatahlidqilibtangazarbqilaboshladilar. Geliokltangalarigataqlidqilibchiqarilgantangalarbudavrdako'proqmuomaladabo'lgan. Tangalarningoldtomonidanoma'lumshohningboshi,

[1]Пидаев Ш. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984. - Б. 19-20.

orqatomonidayunonlarxudosiZevsninghaykalitasvirlangan. ButangalarKushon-guyshuanviloyatininghokimlaritomonidanzarbqilingan.

Vaqto'tishibilanZevsningtasvirio'rnigaotningrasminijoylashtirganlar. O'rtaOsiyoqabilalariotniulug'labungasajdaqilganlar. Ottasviriningtangadajoylashtirilishibuyerdayangidavlatningpaydobo'layotganligidandalolatberadi. Ottasviribo'lgantangalarhozirdaasosanSurxondaryodaayniqsa, Dalvarzintepa, Xolchayonatrofidantopilmoqda. Paydobo'layotganyangidavlatningtaraqqiyotini 2 inchibosqichidatangalarningoldtomonidagitasvirhamo'zgardi. Undashohninghaykalitasvirlangan. UningyuzqiyofasiXolchayondatopilganhaykallargao'xshaydi. Tangalarningorqatomonidaotliqkishitasvirlanganvayunonharflaribilanbitilgan 4 taso'zhammavjud. Birinchiso'zhukmron, 2 nchiso'zGeray, 3 chiso'zo'qilmagan, 4 so'zkushondebo'qiladi.

Mamlakatdaqo'shdinorlar, dinor, yarimdinorvachorakdinorlarmuomaladabo'lgan. Birdinor 8 goltingatengbo'lganbo'lsaqo'shdinor 16 gr., yarimdinor 4 gr., chorakdinor 2 gr.gatengbo'lgan.

Kanishkatomonidanzarbqilingantangalardayunontilidayozilganso'zlaro'rnigabaqtrtilidayozilganso'zlarpaydobo'lgan.

O'rtaOsiyodabuyukIpakyo'liorqaliRim, Vizantiyatangalarikiribkelgan. VizantiyatangalariningO'rtaOsiyogakiribkelishihaqidadastlabkiumumiyma'lumotlarniM.E.Masson 1951 yildabergan. UVizantiyatangalariningO'rtaOsiyogakiribkelishini 4-bosqichiniko'rsatgan.

1. 395 y- VIasro'rtalari.
2. VI asr o'rtalari – VIII asr boshlari.
3. XI asr boshi - XI asr.
4. XI asr – qisman XII asr.

Solidlar kirib kelishi bilan, O'rta Osiyoda unga taqlidan mahalliy tangalar paydo bo'lgan. Chelakda topilgan Tiberiy III ning solidi ilk o'rta asrlar uchun oxirgi tanga hisoblanadi, sababi o'lkaga arablarning bostirib kirishidir.

O'rta Osiyoda topilgan Vizantiya tangalarida teshikcha va qo'shimcha quloqchalarning yo'qligi, ulardan bezak sifatidafoydalanilmaganligidandalolat beradi. Demak ulardan xazina yoki pul muomalasi vositasi sifatida foydalanishgan. Ko'p yillik tadqiqotlar natijasida shu narsa aniqlanganki, ilk o'rta asr davrida faqatgina bronza va kumush tangalar turli qiymatlarda chiqarilgan. Tilla tangalar asosan VI – VII asrlarda O'rta Osiyoga kirib kelgan.

Lubo – Lesnichenko bir qator Xitoy yozma manbalari orqali Sharqiy Turkiston va g'arbiy Xitoyda Vizantiya tangalari savdo muomalasida bo'lganligini asoslab bergan, ular bu yerda bo'lmagan oltin va kumush tangalarning o'rni bosgan. Feodor (408 - 450) va Yustinian II (565 - 578) solidlari ko'plab topilgan, xuddi shu davrga oid sosoniy dinorlari topilmagan. VI – VII asrlarda O'rta Osiyoga Vizantiya tangalarining ko'plab kirib kelishi bilan sosoniy dinorlari faqat yirik oldi – sotdi ishlarida muomala vositasi vazifasini bajargan.

Bu yerda Vizantiya tangalariga taqlidan mahalliy ikonografik tangalar paydo bo'lgan. Masson M.E. turk – sug'd tangalari orasida qo'sh byustli tangalar mavjud bo'lganligini aniqladi. Qo'sh byustli tangalar Yustin II (565 - 578) davrida dastlab paydo bo'lgan, mis tanganing aversida Yustin II va qirolicha Sofiya tasvirlangan. VII – VIII asrning birinchi yarmida so'g'd va Choch tangalarida xristian ramzlari ham uchraydi. Dastlab So'g'd tangalarida, so'ngra Choch va Chog'oniyon tangalarida qo'sh byustli tasvirlar paydo bo'lgan. Keyinchalik hukmdor tasviri 3x4 qismli qilib tangalarga tushirilgan. Faqat Xorazmda shohlar profilda tasvirlangan.

Vizantiya tangalarining O'rta Osiyoga ta'siri quyidagilarda ko'rinadi.

1. Vizantiya solidlari O'rta Osiyodagi pul muomalasida ishtirok etgan, bu yerda mavjud bo'lmagan oltin tanganing o'rnini bosgan holda.

2. Vizantiya solidlariga taqlidan mahalliy tangalar paydo bo'lgan, ular muomala vazifasini bajargan.

3. O'xshatma tangalar yasalib, ulardan bezak sifatida foydalanishgan. Xristianlaresatumorsifatidaishlatishgan.

4. VizantiyatangaikonagrafiyasiSug'd, Choch, Chog'aniyontangaikonografiyasiningshakllanishigata'sirko'rsatgan.

III asrdaSosoniylarsulolasiErondao'zhukmronliginio'rnatdi. Sosoniylarningzarbetgankumushtangalarihamo'rtaOsiyohududigako'plabtarqaldi. Ayniqsa, Bahrom (420—438 yillar), Perozning (459—484 yillar) chiqarganpullariko'puchraydi. Sosoniylarningqadimiymanbalardaxionitlar, kidaritlar, eftalitlardebqaydqilinganqabilalarbilanjangqilishigato'g'rikeldi.

EftalitlarO'rtaOsiyoningko'pginaqisminibirlashtirgan, kengaytirilgandavlattuzishgamuvaffaqbo'ldi. Lekinmazkurdavlatningayrimviloyatlario'zichamustaqiledi.

O'rtaOsiyoterritoriyasi VI asrgakelibTurkhoqonligigaya'ni, yanadayirikimperiyatarkibigakiradi. Umuman, budavrdaO'rtaOsiyoko'plabkichikvamaydaegaliklargaparchalanibketganedi.

AmudaryovaSirdaryooralig'idahamdaungatutashbo'lganhududlardagiChoch , Farg'ona, Ustrushona, Sug'd, Buxoro, ToxaristonvaXorazmkabitarixiy-madaniyviloyatlaralohidasiyosiy-ma'muriytuzilmalar - vohahukmdorliklarimavjudbo'lib, harbirimustaqilstatusgaegaedi. Ulardanharbirio'zhukmdorsulolasi, merosiyhokimiyati, boshqaruvmarkazi (poytaxti), qonunchiligi, o'zqo'shini, muayyanhududivachegarasibilanbirgalikdatanga-pultizimigaegabo'lishgan. Hattoularningba'zilaridagikonfederativshakldagiboshqaruvlarhammavjudedi. Xususan, Sug'dddaanashundaykichikhukmdorliklarsoni 11 taga, Tohiristonda (Baqtriyakeyinchalikshundaydebatalgan) 27 tagaetganliginiaytibo'tishkifoyadir.

Milodning 1 mingyilligio'rtalarigakelibmazkurvohahukmdorliklariningqariybbarchasidatangazar

biningyo'lgaqo'yilishinafaqatiqtisodiyzaruriyatbilanginabog'liqbo'lmay, balkihammadavrlardabo'lganikabipulzarbqilishma'lumma'nodadavlatmustaqilligini hamifodalardi.

Xususan, m.a. III-asrdamarkaziChochvohasidagiQang'davlatidahamtovarayirboshlashmunosabatalari naturashaklidaemas, tanga-pulvositasidaamalgaoshirilaboshlangan[1]. Ilko'rtaasrlargaoidChochtangalari 7 guruhdaniboratbo'lib, ulardan 3 tasibevositaChochsulolarigategishli, qolgan 3 tasiesaG'arbiyTurkhoqonligigaoid, bittasidagiyozuvto'liqtiklanmagaligisababliularningaynanqaysisulolagategishliekan liginoma'lumbo'libqolayotir[2]. 50 gayaqintipvavariantlargaegabo'lganChochtangalaridategin, tudun, eltabarkabiturkiyunvonlaruchraydivaularyozmamanbalardao'zaksinitopgan. Demak, Chochvohasitangalario'shadavrtarixiyvoqeliklarinio'zidato'laqonliaksettiradi. Butangalardatojkiyganpodsho, ikkinchitomonidaesasug'dyozuvibo'lgano'zigaxostamg'atasvirlangan.

Tangalargaqarabfikryuritadiganbo'lsak, pulsavdosiSug'dganisbatanBaktriyada, XorazmvaChochdaxiylapastdarajadarivojlanganliginianiqlashmumkin.

Farg'onavodiysidatangazarbqilishan'anasi VIII asrdayo'lgaqo'yilgan, debtaxminqilinadi. Shunita'kidlabo'tishjoizki, mamlakatimizningboshqahududlariganisbatanFarg'onadaislomdanoldingitangalaro'zturivamiqdorigako'ranisbatankamchiliknitashkilqiladi. Axsikent, Quva, Munchoqtepavashungao'xshashbirnechashaharxarobalaridantopilgantangalarniquyi dagiturlargaajratishmumkin:

---

[1]Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар / Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. -Тошкент, 2010. -Б. 18

[2]Ртвеладзе Э.В. Древние и средневековые монеты историко-културных областей Узбекистана. Том 1. - Т., 2002. -С. 8-12

1) Turkiyqiyofalihukmdortasvirlio'ngtomonidanturkiy-runikyozuv, orqatomonidaesatamg'avauningatrofidasug'diyjumlao'rniolgantangalar. Harikkalatomondagiyozuvlarhaligachato'laqonlio'qilmagan.

2) Yuqoridagigao'xshashtasvirlitanga. Tanganingorqayuzasidao'zigaxostamg'avauningatrofidasug'diyyozuvli - "Ilohiyqut (sohibi) xoqon" jumlalarijoyolgan.

3) O'rtasikvadratteshikli, sug'diyyozuvda "xoqon" unvonivatamg'ao'rinolgantangalar[1].

Ta'kidlashjoizki, faqatFarg'onavodiysitangalaridasug'diyyozuvbilanbirgalikdaturkiy-runyozuviuchraydi. Demak, Farg'onavodiysidazarbqilingantangalariningbirqisminivodiydao'zsulolasigaasossol ganAshinaxonadonivakillarizarbqilganbo'lsalar, birqisminixoqonliknazoratchilarisifatidavodiydaturgannoib-tutuqlarxoqonlarnomigabostirishgan, deganxulosagakelishmumkin[2].

Chochningjanubi, Farg'onaningjanubi-g'arbivasug'dningshimoli-sharqidajoylashganUstrushonaalohidahukmdorliklardanbiribo'lgan. UstursHonadatangazarbqildirishSo'g'dvaChochdananchakechboshlanganbo'lib,milo diyVI-VIIasrlargato'g'rikeladi.Tangalardagiyozuvlardaqo'lyozmamanbalardagikabihudud ningnomiUstrushona, Usrushona, Surushonadebkeltiriladi[1]. Ustrushonaso'ziningma'nosianiqemas, biroqayrimtadqiqitchilarningfukricha, bunombuddailohalaridanbiriSudurshananominieslatadi. BudavrdaHindistonbilanyaqinaloqalarmavjudbo'lganliginihisobgaolsak, buo'xshashliktasodifiybo'lmasligimumkin. SatachariIIIhukumdorligidavridazarbqilingantangalardao'zrasminiqo'ymasdanfiltas virinitushurilganligihambejizemas.

---

[1]Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. -М., 1981. -С. 338-341
[2]Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон худудидаги давлатчиликка доир маълумотлар / Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. -Тошкент, 2010. -Б. 27
[1] Древний Заамин.-Т.: Фан, 1994. –С.64

Usturshonatangalariningboshqavohahukumdorlarinikidantafovutqiladiganjihati, ulardao'rinolganhukumdortasvirio'zigaxosqiyofada, farqliboshqaboshkiyimi (toj) datasvirlashdir[2]. ShuningdekmintaqaningbudavrtangalaridanfaqatginaUstursh onatangalaridafiltasviriuchraydi. Garchi, budavrdazarbqilingan (Y) shakldagitamg'alitangalardaso'g'diyyozuvdaRaxanch, Chirdmish, Satacharikabihukumdornomlariuchrasaham, ulardabirontasiyozmamanbalardaaksetganUsturshonahukumdorlariismlarigato'g'rikelmaydi. Ya'ni, tangalardajoyolganmazkurismlardanhechqaysisishupaytgachayozmamanbalardauchramaydi.

Tangalarorqalinomibizgama'lumbo'lganhukumdorlardanyokiafshinlardanbirinchisingismiChirdmish(VI-VIIasrlar). Buismso'g'diycha “Mitradankelibchiqqan” ma'nosinianglatadi[3]. Tanganingyuzaqismidao'zigaxosqanotlitojkiyganhukumdoningboshitasvirlangan. Tangadagisuratdaushbuhukmdorquvnoq, muloyimqilibtasvirlagan. Bo'ynidauchtayiriktoshyokimunchoqlitaqinchoq, qulog'dakattasirg'a.Tangalarningreversida*Y*shaklidagibelgi - hukumdorlartamg'asivaso'g'dchayozuvbo'lib, unda “hukumdorChirdmish” debyozilgan. ChirdmishtangalaridaEronsosoniylarivabuddaikonalariuyg'unlashibketgan.

HukumdorSatacharibronzatangasining(VI-VIIasrlar)yuzaqismidachaptomongaqarabturganfiltas'viritushurilganvaatrofigaso'g'dcha „hukumdorSatachari” debyozilgan. Reversda*Y*shaklidagibelgi-tamg'atasvirlangan[1]. Hindlardafilgao'xshashGaneshaxudosibo'lib, usavdohomiysihamsanalgan.

[2]Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар //Ўзбекистонтарихиманбалари. –Т., 2010. -Б. 28
[3]Грицина А.А. Уструшанские были. –Т.: Из-во народного наследия им. А.Кадыри, 2000. – С.4
[1]http//www.sogdcoins.narod.ru/ustrushana/coins.html

BudavrdaUsturshonaboshqadavlarqatoriHindistonbilansavdomunosabatlariniyaxshiyo'lgaqo'ygan, shusabablihamtangalargafiltas'viritushurilganbo'lishimumkin.

Usturshonatangalaridauchtadunyoviydinlarbuddizm, zardushtiylikvaxristianlikuyg'unlashibketgan. RaxanchaIIIdavri(VI-VIIasrlar) tangalariningaversidaboshqaUstrushonahukmdorlaritangalaridagikabitojlihukumdortasvirlanganbo'lsa, orqatomonida*Y*shaklidagitamg'abilanbirgalikdaxochtasviritushurilgan. BundayxochlarboshqaO'rtaOsiyohukumdorlariningtangalaridahamuchraganvabuholatko'pinchaVizantiyaningta'siribilanizohlanadi.

Qadimdanxaloskorolovvaquyoshtimsolisanalganxochtasviriningsulolaviytamg'alarbilanyonmayonqo'yilishibirtomondanUIstrushonahukumdorlarihokimiyatiningqonuniyligivaularningqudratiniko'rsatishmaqsadidaqo'yilganbo'lsa, boshqatomondanhukumronsulolalaro'rtasidagiziddiyatlarnio'zidanamoyonqiladi. ChunkiyuqoridakeltirilganhukumdorlarnominiVIIIasrdankeyinuchramaymiz, budavrdandavlatniboshqasulolaidoraetaboshlagan.Yangisulolaningshakllanishidaturklarma'lumo'rintutganbo'ib, ulardanyozmamanbalarorqaliXorabug'ro (720-738 yy.), Xanaxora (738-800 yy.), Kovus (800-825 yy.), AbulHasanHaydaribnKovus (Al-Afshin) (825-840 yy.) larningnomima'lum[2].

Ilkmusulmontangalariningzarbetilaboshlanishi 892-894 yillargato'g'rikeladi[3].V.V.Bartoldningma'lumotlargaqaraganda 892-893 yillardagimistangalardaso'nggiUsturshonaafshiniSayidibnAbdulloh (880-893 yy.)nomizarbqilinganbo'lsa, 893-894 yilgitaangalardaSomoniylardanIsmoilibnAhmadningnomizarbqilinaboshlaydi[4].Demakbudavrdamahalliysulolaag'darilib, UstrushonabevositaSomoniylarmulkigaqo'shibolingan.

SayidibnAbdullohnomibizgafaqattangalarorqaliyetibkelgan, undankeyingihukumdorlarnomiesayozmamanbalarorqalima'lum.

---

[2]Грицина А.А. Уструшанские были. –Т.: Из-во народного наследия им. А.Кадыри, 2000. – С.42-45, -С. 53
[3] Древний Заамин.-Т.: Фан, 1994. –С.64
[4]Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т.I. –М., 1973. –С. 269,282

RaxonchIIIdavridankeyindyarliyuzyilliktanaffusdanso'ngilkbormahalliyhukmdorno midantangazarbetilishima'lumma'nodaiqtisodiyvasiyosiymustaqillikni anglatadi.

Ustrushonadatangalarningzarbqilinishi, savdo, iqtisodiy, siyosiymunosabatlaningrivojlanganligidandalolatberadivama'lumma'nodadavlatmu staqilliginihamifodalaydi. NumizmatikmaterillartahliliUstrushonaningmustaqildavlatsifatidafaoliyatyuritganli gini, hukmdoro'znomidantangazarbqilganliginiko'rsatadi. Uningmadaniysohalardaboshqadavlatlarbilanaloqalariyaxshibo'lganligisababli tang alardaumumiyuyg'unlikmavjud.Tangalarda, yuqoridaqaydetibo'tilganidek, buddizm, zardushtiylikvaxristianlikramzlariningaksettirilishiUstrushonahukmdorlariboshqadi nlarganisbatantoleranmunosabatmavjudbo'lganliginiko'rsatadi.

Sug'dda ilk tangalar taxminan eramizning boshlarida zarb qilingan. bu kumush tanga bo'lib, old tomonida shoh, orqa tomonida yoychi tasvirlangan. Tanga juda kichik va engil bo'lgan (0,3-0,4 g. atrofida). Bungacha bu yerda yunon-baqtriya shohlarining tangalari muomalada bo'lgan[1].

Ilko'rtaasrlardaSug'dSamarqand (markaz), Panch (Panjikent). Kesh (Shaxrisabz), Naxshab (Qarshi) kabinisbatanyirikvaKushoniya (Kattaqo'rg'on), Maymurg'. Kabudon. Faysingarikichikmulklardantashkiltopganbo'lib, ulardanfaqatyiriklario'ztanga-pullarinizarbqildirgan.

VI asro'rtlaridan VII asr 40-yillarigachahukmsurganSamarqandhukmdorlariningismitangalardano'rinolganligim asalasihanuzgachanoma'lum. BudavrdagiSamarqandtamg'asibilanzarbqilingantangalarda "xoqon" unvonininguchrashiizohtalabqiladi. Shudavrdagiturkiyqiyofalihukmdorvamalikatasvirlitangalarda "xotun" unvoniuchraydiki,

[1]Пидаев Ш. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984. - Б. 10.

ularaynanturklarvaSamarqandhukmdorlario'ortasidaginikohrishtalaritufaylizarbqilinganbo'lishimumkin[1].

Samarqandixshidlaritomonidanm.a. VII asrikkinchiyarmidan VIII asro'rtalarigachazarbqilinganXitoytaqlidi (o'rtasito'rtburchakshaklidagiteshikli) tangalaridasug'diyyozuvdaShishpir, Avarxuman, Tukaspadak, Tarxun, G'urak, Turg'arkabihukmdorlarningismio'rinolgan[2]. Demak, budavrdaG'arbiyturkxoqonligiustidanXitoynufuzikuchayib, xoqonlikningo'zvassallriustidannazoratibirmunchazaiflashganvaqtdaSamarqandhukmdorlario'ztangalariniXitoyta'siridazarbqilaboshlaganlar.

VII asrmobaynidaSamarqandhokimiyatidabirnechasulolalaralmashinuviyuzberganbo'lib, bunumizmatikmateriallardao'zaksinitopgan. Ya'nian'anaviySamarqandtamg'asibilanbirgalikdafarqlitamg'atangalardano'rinolgan.

Sug'dningPanch (Panjikent) hokimligining VII asro'rtalaridanboshlabzarbetilganto'rtburchakteshiklixitoytaqliditangalaridahukmdorismivauningtamg'asitushirilgan. UlardaG'arbiyturkhoqonligitangalarigao'xshashjihatlarmavjud. Numizmatikmateriallartahlili VII asrikkinchiyarmi - VIII asrbirinchichoragidaPanyahukmdorliginingturkiy-sug'diyqorishiqsulolaboshqarganliginitasdiqlaydi.

Sug'dkonfederatsiyasiningyirikqismlaridanbiriKeshhukmdorlaribirmunchamuddatSug'ddaetakchilikqilganliginitangalardanko'rishmumkin. Xususan, VII asro'rtalarigaoidba'ziSug'dtangalaridaKeshhukmdorligigaxostriskelesshakllitamg'alaruchraydi[3].

Sug'do'konfederatsiyasiningyanabiryirika'zosiNaxshabhamo'ziningtanga-pultizimigaegaedi.

---

[1]Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон худудидаги давлатчиликка доир маълумотлар / Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. -Тошкент, 2010. -Б. 30
[2]Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. -М., 1981. -С. 35-43
[3]Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. -М., 1981. С. 37-38

BudavrNaxshabtangalariningma'lumqisminibirtomonidaturkiyqiyofalihukmdortasviri, birtomonidaesaottasvirivauningatrofidasug'diyjumlalar ("qut (sohibi) hukmdor") aksetgantangalartashkiletadi. Naxshabtangalariningboshqaguruhidabirtomonidaottasvirivayozuv ("ilohiyhukmdor"), ikkinchitomonidaesatamg'avauningustidayozuvtushirilgantangalaro'rinolgan. MazkuryozuvtadqiqotchilartomonidanAshkandsifatidao'qilgan[1].

Alohidahukmdorliklardanbiribo'lganBuxorobirnechakichikhokimliklardantashkiltopgan. "Buxorohukmdoripodsho" jumlalariaksetganBuxorxudotlarsulolasigategishlikumushtangalardantashqarivohadayanabirnechaturdagimistangalarzarbetilganligibuniisbotlaydi[2]. Ularorasidatamg'abilanbirgaqisiqko'zli, kengyumaloqyuzliturkiyhukmdortasviriuchraydi, buesavohaboshqaruvidaxoqonlikvakillariturganligibilanbog'liqbo'lishimumkin.

BoshqavohahukmdorlariganisbatanbudavrBuxorotangalaridaunvolarko'puchramaydi. Shuningdek, Buxoroningba'zitangalaridaqisqajumla ("tanga") vaan'anaviytamg'ao'rinolganXitoytangalarigao'xshasho'rtasiteshiktangalarhamzarbqilingan.

Shunarsadiqqatgasazovorki, Samarqandhukmdorlariningzarbqildirgantangalarihozirgikundayuzlab, ayrimhollardakatta- kattaxazinalartarzidatopilmoqda. Bundaytangalarbirinchinavbatdaichkimaydasavdogaxizmatqilgan. Lekinmasalaningjiddiytomonishundaki, mazkurtangalarboshqaoblastlarda, masalan, Nahshabda, Chochda, Xorazmda, ToharistonvaErondahamtopilgan. Buesayuqoridanomlarizikretilganviloyatlarsiyosiyjihatdanbir-biridanajralibketganbo'lsahamularningo'rtasidagisavdoaloqalariyaxshiyo'lgaqo'yilganligidandalolatberadi.

---

[1]Нумизматика Центральной Азии. Вып.4. - Т., 1999. -С. 46
[2]Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар / Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. -Тошкент, 2010. -Б. 34

Toxaristonhukmdorlaridan 10 gayaqinio'ztangalarinizarbqildirganbo'lib, ularningbirqismibaqtriy, birqismisug'diytillidir. Ushbutangalarorasidaqo'shaloqportretlarirombsimontamg'alitangalaralohidaajralibturadi. Tangalarningayrimlaridahukmdorvamalikatasviriatrofidasug'diyjumlao'rinolgan. busesashuvaqtgachaChog'aniyonturkiyhukmdorlarigataalluqlibaqtriyyozuvlidebhisoblabkelingantangalarningToxaristonyabg'ularigategishliekanliginiisbotlashimumkin[1].

Toxaristondaqaysihukmdorgategishliekanliginoma'lumbo'lganSosoniytaqlidtangalarmavjudbo'lib, ulardasug'diyyozuvda "xoqon" yoki "tegin" unvonlaribosmatarzdao'rinolgan. ButiptangalarnitadqiqotchilarxoqonliktomonidanToxaristondazarbqildirganilktangalarbo'lishimumkin, debhisoblaydilar[2].

Shubilanbirga, ba'ziToxaristontangalaridaG'arbiyTurkxoqonligitangalarigaxostamg'alaruchraydi, butangalarxoqonlikninghududdagiyabg'ularitomonidanzarbetilganbo'lishimumkin. YanabirturToxaristontangalario'rtasiyumaloqteshiklibo'lib, ularningbirqismidabaqtriyyozuviyokitamg'ajoyolgan.

Xorazmdam.a. I - mil.I asrlardaYunon-Baqtriyatangalarigataqlidetibishlangantangalardantashqari, suvoriyvaxorazmchahukmdorismivaunvoninianglatuvchiyozuvlartushirilganmustaqilXorazmtangalarihammavjudbo'lgan[3].

Ilko'rtaasrlardaXorazmmamlakatimizningboshqahududlariganisbatanfarqliroqo'zboshqaruvtizimigaegahukmdorlikedi. Ayniqsa, Sug'dvaToxaristondanfarqlio'laroq, buyerdanisbatanmarkazlashgansulolahukmsurgan.

---

[1]Yuqoridagiasar. -B. 36
[2]Баратова Л.С., Лившиц В.А. О согдийских надчеканах на Сасанидских монетах и подражаниях им // культурное наследие Средней Азии. -Т., 2002. -С. 21-23
[3]Ртвеладзе Э.В. Великий Шелковый путь. Энциклопедический справочиник. Древность и ранее средневековье. -Т.: Ўзбекистонмиллийэнциклопедияси, 1999. -148

Bunumizmatikmateriallarasosidahamo'ztasdig'initopmoqda. Xususan, tangalardagiqadimgiXorazmdavlatchilikan'analarigaxosramzlarningo'rinolishi, qo'shaloqunvonuchrashidiqqatgasazovor. Shuningdek, ulargahukmdorqalpog'iustidao'zdavrimifologiyasibilanbog'liqturlie'tiqodiytimsollar : tuya, burgut, otkabihayvontasvirlariningaksetishixosdir.

ArabxalifaligibarpoetilgandastlabkidavrlardaxalifalikdaVizantiyavaSosoniylardavridazarbetilgantangalarmuomaladabo'lgan. XalifalartomonidanzarbetilganilktangaVizantiyaimperatoriyokiSosoniylarhukmdoriningtasvirivaarabyozuvibilanzarbqilingan. XalifaAbdal-Malik (685-706 y) davridanboshlabzarbetilaboshlanganyangitangalarharikkitomonidahamtasvirlarningyo'qligibilanajralibturadi. Oltin, kumushvamistangalardagirasmlarningo'rniniQur'onsuralarinivazarbqilinganjoyvavaqtniaksetiruvchiarabyozuvlariegallagan.

Oltintangalar — dinor, kumushtangalar — dirxam, mistangalar — falsdebatalgan. Dinorvadirhamlarni, ayniqsadastlabkivaqtlardafaqatxalifalikginazarbqilishhukquqigaegabo'lgan. Mistanganiesavorislar, amirlartangachetigao'znomla|riniyozdiribzarbqilishlarimumkinedi.

Movarounnahrda, binobarinO'zbekistonhududidaarablaristilosidankeyingidastlabkidavrdaxalifalartangalaribilanbirvaqtdamaahalliytangalarhammuomaladabo'lgan. Asta-sekinbuyerdahamumumxalifaliktangalari - dirxamvafuluslarzarbetilaboshlangan. VIII va IX asrlarda Buxoro, Samarkand,Shoshda shunday tangalar zarb qilingan.

O'rtaOsiyodaArabxalifaligidanmustaqildavlatlarningtashkiltopishitangalardahamo'zaksinitopgan. Xusasan, Tohiriylardavlati (821-873 yy) dastlabdirxamvafuluszarbqildirganbo'lsa, AbdullaibnTohirdavridanboshlaboltindinorlar (4,25 g.) paydobo'lgan[1]. 15 danortiqzarbxonalardavaqti-

[1]Эрназарова Т., Кочнев Б.Тангаларўтмишдаракчилари.-Т.: Фан, 1977. - Б. 16

vaqtibilanzarbqilinganbutangalarumumxalifaliktangalaridanko'rinishivayozuvibila nfarqqilgan.

Somoniylar(865-999 yy) dastlabTohiriylargatobedavlatsifatidafaqatkumushtangazarbqilishgan. Movarounnahrdahokimiyatnito'laqo'lgaolganSomoniylarmustaqillikningramzisifati daIsmoilibnAhmaddavridanboshlabkumushtangazarbetaboshlagan. Kumushtangalara'losifatlimaterialdantayyorlangan. Butangalardagiyozuvlarxuddixalifalikdavridazarbqilingantangalardekedi.

QorahoniylardavridahamdastlabtangalarSomoniylaran'anasidazarbetilganbo'l sa, keyinchalikularhamo'ztangalariningilknamunasiniyaratishgan.

Mo'g'ullaristilosidavridatangalarkattao'zgarishlargauchradi. Mo'g'ullardavridaO'rtaOsiyodazarbetilgantangalardadiniyaqidalarningbayoniko'rsat ilmagan, hokimismi, gorizontalyozuvlar, hoshiyayo'q, o'zigaxostamg'alarvayozuvlartushirilgan.

Chig'atoyulusidavridapulmunosabatlarinitartibgasolishgaqaratilganislohotlar o'tkazilgan. 16 tazarbxonadachiqarilganbirxilsifatvaog'irlikkaegabo'lgandirxamlarbutunmamlakatb o'ylabmuomaladabo'lgan. Kebekxon 1321 yildao'tkazganpulislohotitufayliyagonanamunabo'yichaog'iriligi 1,4 grammbo'lgankumushdirhamlarhamdaog'irligi 8 grammgayaqinbo'lgankumushdinorlarzarbetilaboshlangan[1].

Yurtimiznimo'g'ullardanxalosqilib, markazlashgandavlatbarpoetganAmirTemurdavridatangapullargatalabvaehtiyojkatt abo'lganiuchunbupullarnafaqatMavorounnahrningmarkaziyshaharlarida, balkiXuroson, Eron, Iroq, Ozarbayjondagi 40 gayaqinshaharlardahamzarbetilgan. BundantashqariHindiston, Turkiya, MisrvaShompodshohliklarihamtobeyurtlarsifatidaAmirTemurnomibilantillavakum ushtangalarzarbqilgan[2].

---

[1]Ўша асар. -Б. 27

[2]Тўхтиев И. Амир Темур ва темурийларнинг молия-пул сиёсати. -Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2006. - 40 б.

Tangapullardavlatbelgilabberganstandartbo'yicha, oltinvakumushningsofligivavaznigaalohidae'tiborberganholdazarbetilishidavlattomonidanqattiqnazoratqilingan. Aynichog'datangalardagimahalliybezaklarningo'zigaxosnafisligisaqlabqolingan.

AmirTemuro'ziningbirinchipullarinihijriy 774- milodiy 1372-1373 yillariChig'atoyulusixonlariningandozasibo'yichazarbqilganbo'lsa, 1380 yilgiislohotdanso'ngyangishakldagipullarnizarbqildiraboshlagan. TangalardaAmirTemurnomibilanbirgalikdaChingiziylardanbo'lgansoxtaxonlarnomihamqo'shibzarbqilingan. tangalarasosankumushdanzarbetilganbo'lib, og'irlikvazni 6 g. nitashkilqilganbo'lsa, utangadebatalgan. Tanganing 1G'4 gato'g'rikeladigan 1,5 g. kumushpullaresa "Amir" so'zidan "miri" debyuritilgan. kundalikturmushdamischaqalarishlatilgan.

AmirTemurtangalaridaiymonkeltirishkalimasi, dastlabkito'rttaxalifanomi, hukmdorlarismibilanbirgalikdauchtaxalqadaniboratAmirTemurtamg'asihamurilgan[1].

KeyingidavrlardahamO'rtaOsiyodatangalarzarbqildirishishitaraqqiyetib, harbirdavrbuboradao'zigaxosxususiyatlargaegaedi.

Xulosa

"Numizmatika" tushunchasitangalarnikolleksiyalashhamdaularnio'rganuvchifannio'zichigaoladihamdatangako'rinishidagimadaniyyodgorliklarnianiqlash; tangalarbilanbog'liqo'zigaxosfaktlar, aloqalarvajarayonlarnio'rganishorqalitarixnichuqurroqtushunishgayordamlashishvatarixfanidaginoaniqliklarnito'ldirishkabivazifalarnibajaradi.

Dastlabnumizmatikaasosantangalarnikollektsiyaqilishvaularnitasniflashbilanginashug'ullangan. IlmiynumizmatikagaVenauniversitetiarxeologiyaprofessori, antiktangalarbo'yichamutaxassisIosif-IllariusEkkel (1737-1798) asossolgan. Keyingidavrlardabufanningvazifalarikengayibborgan.

[1]Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. 2-китоб.- Т.: меҳнат, 1992. -Б. 65

Tangapullariqtisodiyfunktsiyalardantashqariishonchlivasobittarixiymanbava zifasinihambajaradi. Chunkiharbirdavlato'zigaxoshokimiyatramzlaridantashqaritanga-pultizimigaegabo'lgan. Hammadavrlardatangazarbqilinishima'lumma'nodadavlatmustaqilliginiifodalagan.

Tangalardagima'lumotlaro'zdavriningsiyosiy, iqtisodiyvamadaniyhayotiniyoritishdao'zigaxoso'rintutadi. Jumladan, ulardaaksetganhukmdorningismivaunvoni, turliramziybelgilar (tamg'avah.k.) ko'proqsiyosiyhayotniyoritishgayordambersa, ikonografik (tasvirvasyujetlar) vapaleografikjihatlari, yasalishtexnikasi, metallturivaboshqalaro'shadavrdagimadaniy-iqtisodiyholatnitasavvurqilishgaxizmatqiladi.

Numizmatikmateriallarningtarixiymanbasifatidagiahamiyatishundaniboratki, yozmamanbalardauchraydiganayrimnuqsonlar (xususan, ma'lumotningetkazilishdarajasi, tilvayozuvxususiyatlariningfarqliliginatijasidaism, unvonvaatamalarningasliyatdanuzoqlashishivah.k.) tufayliyuzagakeladigananglashilmovchiliklartangalardauchramaydi.

Mahsulotishlabchiqarishvaayirboshlashjarayoniningtoborarivojlanibborishit urliqabilalar, xalqvamamlakatlaro'rtasidasavdo-sotiqning, tovarayirboshlashningzaruriyatiniyuzagakeltirdi. Tovarpullar, xususanchig'anoqlar, hayvonlarningterisi, ishlabchiqarishqurollarivaboshqaashyolarhozirgipullardarajasidamuomaladabo'lga n. Turlitovarlarekvivalenthisoblanganligibujarayonningtaraqqiyetishigato'sqinlikqilga n. Natijadashundlaytovarlarajralibchiqdiki, ubarchahuhdudvamamlakatlardaumumiyekvivalent (tengqiymatlio'lchov) sifatidaqo'llanilaboshlangan. buvazifaniqimmatbahometallar, dastlabmis, kumush, keyinchalikoltinbajaradiganbo'ldi. Oxir-

oqibatdaoddiytovarko'rinishidagiumumiyekvivaalento'rnigapulshaklidagiekvivalen tmaydongakeldi.

DunyodaengbirinchitangapullarVIII-VII asrlarchegarasidaXitoyda, KichikOsiyoningLidiyadavlatidavam.a. VII asrdayunonoroliEginadazarbqilingan. Qadimgitangalarhaqiqatdanhamungayozilganog'irlikkaegabo'lgan. Aslidaularbelgitushirilganqadoqtoshlarbo'lib, uzoqsavdoamaliyotijarayondahaqiqiytangalargaaylangan.

Tangalartarixiymanbasifatidao'zigaxosxususiyatgaega: uo'zihaqidama'lumotberaoladi. Ya'nitangagabitilganlegenda - yozuvlaruningqachon, qayerdavakimtomonidanzarbetilganixususidama'lumotolishimkoniniberadi. Tangalar, ulardagiyozuvlardavlatningboshqaruvshakli, mamlakathayotidasodirbo'lgansiyosiyvaijtimoiyhodisalar - urushlar, davlatdagiichkikurash, davlatyokidiniyislohotlarni, hokimiyatningalmashinuvi, hukmronsulolalarxronologiyasi, markaziyhokimiyatvatobehududlaro'rtasidagimunosabatvah.k. larhaqidama'lumotberadi. Ulararxeologiktopilmalarningyoshinianiqlashimkoniniyaratadi. Tangalarturlixalqlaro'rtasidagisavdovamadaniyaloqalartarixinio'rganishdakattarolo' ynaydi. Dastlabkitangalaro'lchovbirliklaribilanbog'liqbo'lganligiuchunularbizgametrologiy agaoidma'lumotlarnihamaniqlashtirishimkoniniberadi.

SharqdavaG'arbnumizmatikasio'zigaxosxususiyatlargaega. XususanMesopotamiyadadunyodabirinchibo'libmetallquymako'rinishidagitangalar danfoydalanaboshlashgan. Qadimgidunyodakengqo'llanilgantalant, minakabiog'irlikvahisob-pulbirligiaynanIkkidaryooralig'idapaydobo'lgan. Xitoyesahaqiqiytangalarningvatanidanbirisanaladi.

QadimgiYunonistonningtangatizimianchaginabarqarorbo'lgan. DastlabRimrespublikasi,

keyinroqRimimperiyasio'shazamonuchunmuhimiqtisodiyomilbo'lgantangazarbetis hsan'atinimukammalegallaganligihozirgikundahamkishilarnihayratdaqoldirmoqda.

O'rtaasrlardaG'arbiyYevropadavaVizantiyadatangalarmoliya-savdotizimidakattarolo'ynagan. Tovar-pulmunosabatlariningrivojlanibborishibilanharbirdavlat, yirikmulklaro'ztangatiziminiyaratgan.

O'zbekistondaqadimdantovar-pulmunosabatlaririvojlangandavlatlardanbo'lganligiuchunbuhududdasiyosiy, iqtisodiymustaqillikramzibo'lgantangapullartaxminan 2500 yillarmuqaddamzarbetilaboshlangan.

M.a. V-IV asrlardaAhmoniylarimperiyasidazarbqilinganoltindariklarvakumushsikllarMarkaziyOsiyohududidatopilgan. Biroq, tovar-pulmunosabatlariAleksandrMakedonskiyyurishlaridankeyingidavrda, SalvakiyvaYunon-Baqtriyadavlatlaribarpoetilgandanso'ngchinakamigarivojlandi. M.a. III asrva II asrningoxirigaborib, Xorazm, Buxoro, Sug'd, ShimoliyBaqtriyadakumushvasuberatli (bronzaustigayupqakumushqoplangan) "taqlid" tangalarzarbqilinganbo'lib, bumustaqiltangazarbqiilshboshlanganliginiko'rsatadiganmuhimdalildir.

KeyingidavrlardaO'rtaOsiyodatangalarzarbqildirishishitaraqqiyetib, harbirdavrbuboradao'zigaxosxususiyatlargaegaedi.

NumizmatikmateriallartahliliO'rtaOsiyoxalqlariyuksakmadaniyatgaegabo'lganliginihamdaiqtisodiyotning, birinchinavbatdatovar-pulmunosabatlariningbarquribgullaganligidandalolatberadi.

Foydalanilganadabiyotlar:

1. Каримов И.А. Биздан озод ва обод ватан қолсин. Т.2. –Т.: Ўзбекистон, 1996. - 380 б.

2. R.Rajabov. Qadimgi dunyo tarixi. (Sharq, Yunoniston, Rim). - T.: Fan va texnologiya, 2009. - 440 b.

3. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса VI-VIIIвв. -Т., 2007

4. Беловинский Л.В. Вспомогательные исторические дисциплины. – М., 2000.

5. Бобоёров Ғ. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон худудидаги давлатчиликка доир маълумотлар //Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари. -Тошкент, 2010. -Б. 18-40

6. Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. -М., 1977.

7. Введение в специальные исторические дисциплины. - М., Из-во МГУ, 1990. – 280 с.

8. Грамм М.И. Занимательная энциклопедия мер, единиц и денег. - Урал, Урал ЛТД, 2000.-411с.

9. Грамм М.И. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег: Занимательная энциклопедия с интернет-адресами. –Челябинск: Аркаим, 2004.-344 с.

10. Елизаветин Г. Пулнома. – Т.: Ёш гвардия, 1979. -212 б.

11. Зварич В.В Нумизматический словарь, 4-е изд. – Львов, 1980. 186 с.

12. История древнего мира. Под. ред. В.И.Кузищина. – М., Высшая школа, 1988.

13. Кой-Крылган-Кала – памятник культуры древнего Хорезма.IV в.до н.э. - IV в.н.э.Отв.ред. С.П.Толстов, Б.И.Вайнберг. –М.: Наука, 1967.- 350 с. ил.

14. Леонтьева Г.А., Шорин П.А., Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. –М., 2000. – 338 с.

15. Маккей Д. Монеты. Большая энциклопедия. -М.: Эксмо, 2010. -259 с.// https://issuu.com/watra

16. Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.1. - М.: ВЛАДОС, 2000. -448с.

17. Немировский А.И. История древнего мира: Античность. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2000. -480 с.
18. Нумизматика Центральной Азии. Вып.1. - Т., 1995
19. Нумизматика Центральной Азии. Вып.2. - Т., 1997
20. Нумизматика Центральной Азии. Вып.3. - Т., 1998
21. Пидаев Ш. Сирли кушонлар салтанати. - Т.: Фан, 1990.
22. Пидаев Ш. Тангалар - давр кўзгуси. -Т.: Ўзбекистон, 1984. - 74 б.
23. Ртвеладзе Э.В. Великий Шелковый путь. Энциклопедический справочиник. Древность и ранее средневековье. -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1999. -280 с.
24. Ртвеладзе Э.В. Древние и средневековые монеты историко-культурных областей Узбекистана. Том 1. - Т., 2002
25. Ртвеладзе Э.В. Древние монеты Средней Азии. -Т.: Изд-во Г. Гуляма, 1987. - 184 с.
26. Ртвеладзе Э.В. История и нумизматика Чача (вторая половина III- середина VIII в. н.э.). -Т., 2006
27. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. -М., 1981
28. Тўхтиев И. Амир Темур ва темурийларнинг молия-пул сиёсати. -Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2006. - 112 б.
29. Фенглер Х., Гироу Г., Унгер В. Словарь нумизмата: Пер. с нем. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Радио и связь, 1993. -408 с.
30. Хинц В. Мусульманские меры и единицы веса с переводом в метрическую систему. - М.: Наука, 1970. -147 с.
31. Эрназарова Т., Кочнев Б.Тангалар ўтмиш даракчилари.-Т.: Фан, 1977. - 36 б
32. Интернет сайтлари:

http://www.vsemonetki.ru.

http://www.bonistikaweb.ru/STATYI/numizmatika-C-Azii.htm

http://sogdcoins.narod.ru

htpp://numistory.com

http://www.rasmircoins.ucoz.ru/publ/3-1-0-1

http://russiancoins.narod.ru/slovar.htm

http://www.yourhobby.ru/numizmat/info/slovar.php#bukva_b

http://www.libex.ru/detail/book72951.html

http://arcoins.narod.ru/Frames/statyi/slovar/text/52.htm

http://mirknig.com/2007/02/05/antichnye_monety_an_zograf.html

http://www.coins.msk.ru/mp/nom-pr.shtml

http://mirmonet.narod.ru/dictionary/dictionary-z.htm

http://numizmat.com.ua/info/guide/numismatics/